

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 66 • Aralık/December 2023
ISSN: 1309-601X

II. KARABAĞ SAVAŞI'NDAN SONRA GÜNEY KAFKASYA'DA BARIŞ ARAYIŞLARI

Seeking Peace in South Caucasus after the II. Karabakh War

Ramin SADIK

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bayburt.
saki552003@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-6236-0138

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 18.09.2023
Kabul Tarihi: 23.09.2023
DOI: 10.59281/turkiz.1362111

Kaynak göstermek için:

Sadık, R., (2023). II. Karabağ Savaşı'ndan Sonra
Güney Kafkasya'da Barış Arayışları.
Düşünce Dünyasında Türkiz, 14(66): 11-51.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

II. KARABAĞ SAVAŞI'NDAN SONRA GÜNEY KAFKASYA'DA BARIŞ ARAYIŞLARI

Seeking Peace in South Caucasus after the II. Karabakh War

Ramin SADIK

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bayburt.
saki552003@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-6236-0138

Özet

II. Karabağ Savaşı sona erdikten sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında barışa yönelik çalışmalar başladı. İlk çalışma taraflar arasında ateşkes konusunda arabuluculuk görevini üstlenen Rusya'dan geldi. Sonrasında ise Fransa, ABD ve Avrupa Konseyi de ayrı ayrı barışa yönelik katkılar sundular. Neticede iki ülkeyi barıştırmak üzere farklı yerlerde masalar kuruldu, zirveler düzenlendi. Dolayısıyla iki tarafı barıştırmaya meselesi adeta devletler arası bir rekabete dönüştü. Bu çalışmada savaşın bitmesinden 2022 yılı sonlarına kadar uluslararası güçlerin Azerbaycan ile Ermenistan'ı barıştırmak üzere yaptıkları girişimler ve genel olarak Güney Kafkasya'daki barışa yönelik yaklaşımları incelenmiştir. Oldukça güncel olan konuya ilişkin daha önce her hangi bir kapsamlı çalışmanın olmadığı gerçeğinden yola çıkılarak Azerbaycan'da yayınlanan günlük gazeteler, konuya ilişkin yazılmış telif eserler ve makaleler araştırılmış, aynı zamanda Rus, Fransız ve İngiliz internet haber kaynakları taranmıştır. Çalışma esnasında uluslararası güçlerin genel olarak çabaları, tarafımızca bazı yorum ve analizler paralelinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Azerbaycan-Ermenistan Barış Çalışmaları, Uluslararası Güçler, Brüksel Zirvesi, Soçi Zirvesi.

Abstract

After the Second Karabakh War ended, efforts towards peace began between Azerbaijan and Armenia. The first effort came from Russia, who acted as a mediator for a ceasefire between the two sides. Later on, France, the US, and the Council of Europe also made separate contributions towards peace. Ultimately, tables were set and summits were held in different places to reconcile the two countries. Therefore, the issue of reconciling the two sides turned into an intergovernmental competition. This study examines the activities of international powers towards peace between Azerbaijan and Armenia from the end of the war to the end of 2022, and their approaches towards peace in South Caucasus. Based on the fact that there has not been any comprehensive study on the subject, which is quite topical, daily newspapers published in Azerbaijan, copyrighted works and articles written on the subject were searched, as well as Russian, French and British internet news sources. During the study, the efforts of international powers in general were evaluated in parallel with some interpretations and analyses by us.

Keywords: Karabakh, Azerbaijan-Armenia Peace Efforts, International Powers, Brussels Summit, Sochi Summit.

Giriş: Karabağ Sorunu'nun Temeli ve II. Karabağ Savaşı

Karabağ Sorunu'nun temelleri, 19. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'nın Güney Kafkasya'ya inmesi ve 1826-1828 yıllarında İran ile yaptığı savaş sonucunda Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarını işgal etmesi dönemine kadar dayanmaktadır (Eliyarlı 2009: 618). Savaşın sonra taraflar arasında 29 Temmuz 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile tarihi Azerbaycan toprakları ikiye ayrılmış, akabinde Çarlık yönetimi nehrin kuzeyindeki topraklara kendine sadık tebaa olan Ermenileri iskân etmek için derhal harekete geçmiştir. İskân politikasının sonucunda hem İran hem de Doğu Anadolu'dan Azerbaycan topraklarına, özellikle de Karabağ'a yerleştirilen binlerce Ermeni

ailesiyle bölgenin demografik yapısı değiştirilmiştir (Şavrov 1911: 60).

1917 yılında Rusya'da meydana gelen Şubat ve Ekim devrimleri Güney Kafkasya'da da yeni politik değişimlere yol açmış, 1918 yılının mayıs ayı sonunda Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsız devlet olduklarını ilan etmişlerdir. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığın hemen ardından komşularına çağrı yaparak tartışmalı sorun anlaşmazlıklarını müzakere yoluyla çözüme talebinde bulunmuş, fakat Ermenistan çağrısı önemsemediği gibi gizlice desteklediği çeteler vasıtasıyla Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı kısımlar gerçekleştirmiştir (Azerbaycan Tarihi 2008: 443). Diğer yandan Ermeni çetelerinin saldırılarından cesaret alan Karabağ'da yaşayan Ermeniler Temmuz 1918'de Şuşa'da bir kurultay tertip ederek Azerbaycan hükümetini tanımadıklarını ve Karabağ'ın bağımsız olduğunu ilan etmişlerdir. Fakat Azerbaycan hükümeti, 4 Haziran 1918'de Osmanlı devleti ile varılan güvenlik anlaşması gereğince ve askeri talep sonucunda tesis edilen Kafkas İslam Ordusu'nun yardımıyla 15 Eylül 1918'de başkent Bakü'nün Bolşevik yönetiminden kurtarılmasından sonra Karabağ'da düzeni sağlayarak ayrılıkçılığı sona erdirmiştir (Sadıgov 2021a: 7-8).

11 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan'ın bağımsızlığı de-facto tanındığında Karabağ'da yaşayan Ermeniler isyan etmiş, Ermenistan'ın da destek vermesi sonucunda isyan büyümüştür. Sonuçta 12 Nisan'a kadar Azerbaycan hükümeti bölgede ayrılıkçılara yönelik askeri operasyon yürütmüş ve isyanı bastırarak bütün ülke çapında güvenliği tam olarak sağlamıştır. Ancak 20 Nisan 1920'de Bolşevik XI. Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal etmiş ve sonrasında Temmuz 1923'te Sovyetler Birliği'nin kararıyla Dağlık Karabağ, Azerbaycan içinde özerk bölge olarak ilan edilmiştir (İmanov 2006: 70-71). Böylece Sovyetler Birliği'nin, tarihi Azerbaycan toprağı olan Karabağ ile bağılı kararı, büyük bir soruna dönüşecek şekilde temel bulmuş ve 20. yüzyılın sonlarına kadar taşınmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması s¼recinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş, ancak Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeniler Azerbaycan'a bağlanmak istemediklerini belirterek silahlı isyan başlatmışlardır. Neticede isyancı g¼çlere destek veren Ermenistan ordusu, Mayıs 1994'e kadar s¼ren I. Karabağ Savaşında Azerbaycan topraklarının %20 kısmını işgal etmiştir. Azerbaycan'ın toprak b¼t¼nl¼đ¼ne y¼nelik işgal girişimi ¼zerine Birleşmiş Milletler G¼venlik Konseyi, 30 Nisan 1993'te 822, 29 Temmuz 1993'te 853, 14 Ekim 1993'te 874 ve 11 Kasım 1993'te 884 nolu kararları almış, Azerbaycan topraklarından işgalci ordunun derhal çekilmesini talep etmiş, lakin Ermenistan'ı işgalci bir g¼ç olarak doğrudan nitelendirmemiştir (Recebli 2013: 484). Ancak alınan kararlarda her hangi bir yaptırım mekanizmalarına işaret edilmemesi de Ermenistan'ı işgalci olmaktan vaz ge¼irmemiřtir (Y¼ksel ve Y¼ce 2022: 1032-1033).

Mayıs 1994'te taraflar arasında varılan ateşkesten sonra Azerbaycan, hem Birleşmiş Milletler (BM) hem de Avrupa G¼venlik ve işbirliği Teşkilatı'nın (AğİT) Minsk Grubu nezdinde sorunun ç¼z¼m¼ne y¼nelik çabaları desteklemiş ve işgalin sona ermesini beklemiştir. Bu minvalde 1996'da Minsk Grubu'nun Lizbon toplantısında, uluslararası hukuka uygun ve adil bir şekilde ç¼z¼m ilkeleri doğrultusunda sorunun Azerbaycan'ın toprak b¼t¼nl¼đ¼ çerçevesinde ç¼z¼lmesi kararı çıkmıştır (Nuriyeva 2019: 320).

Lizbon toplantısından sonra 1997'de Minsk Grubu eş başkanlığı g¼revi oluşturulmuş, ABD, Fransa ve Rusya grubun eş başkanlık g¼revini ¼stlenmiřtir (¼zsoy-Aydemir Baş, 2022: 148). Minsk Grubu 1997, 1998 ve 2007'de taraflara barış için teklifler sunmuştur (Sarıkaya vd. 2021: 165-171). Azerbaycan defalarca ç¼z¼m için hazır olma iradesi g¼sterirken, Ermenistan zaman zaman cephe b¼lgelerinde provokasyonlar yaparak ortamı germiştir. Hatta Ermenistan Nisan 2016'da çok daha b¼y¼k bir provokasyon yapmış, sonuça 4 g¼n boyunca 1994 Ateşkesi'nden sonra cephedeki en şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir.

Ermenistan provokasyonlarını ilerleyen yıllarda da sürdürmüş, hatta 2018'de hükümet başına geçen Nikol Paşinyan barış görüşmelerine yönelik büyük bir sabotaj içeren “Karabağ Ermenistan’dır” şeklinde beyanda bulunmuştur. Ermenistan, Azerbaycan’ı 2020 Temmuz ayında da kışkırtmaya devam etmiştir. Nitekim Ermenistan ordusu sınırda Azerbaycan’ın Tovuz bölgesine saldırmış, müzakere masasını tamamen dağıtmıştır.

Dört gün boyunca yaşanan Tovuz çatışmalarından sonra Ermenistan yaz boyunca silahlanmaya odaklanmış, bu bağlamda özellikle Rusya’dan ağır silahlar tedarik etmiştir. 27 Eylül 2020 sabahında ise Azerbaycan mevzilerine karşı ani bir saldırı başlatarak II. Karabağ Savaşı’nı başlatmıştır (Sadık, 2022a: 267-274). Ermenistan’ın ani ve şiddetli saldırısı sonucu Azerbaycanlı siviller ile askerlerin hayatını kaybetmesi Azerbaycan kamuoyunda büyük tepkiye neden olurken Azerbaycan Savunma Bakanlığı saldırıya misliyle karşılık verme kararı almış, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ise yaklaşık 30 yıllık işgale son vermek üzere orduya karşı taarruz emrinde bulunmuştur. (Apa 27 Sentyabr 2020) Böylece Azerbaycan’ın “Demir Yumruk” olarak adlandırdığı ve 44 gün boyunca süren II. Karabağ Savaşı resmen başlamıştır (Sadıgov 2020a).

Savaşın ilk gününden itibaren Azerbaycan ordusunun taarruzlarıyla çıkılmaz duruma düşen Ermenistan ordusu hem cepheye yakın hem de uzaklıktaki Azerbaycan şehirlerini, kasaba ve köylerini bombalamış, uzun menzilli füzelerle sivil yerleşim alanlarını vurarak savaş hukukunu çiğneyen adımlar atmıştır. Bu manada Azerbaycan’ın Terter, Beylegan, Ağcabedi, Gence, Mingeçevir, Şemkir gibi şehirleri Ermenistan ordusunun saldırılarına maruz kalmıştır (Azerbaycan Ordusu 6 Oktyabr 2020: 3). Saldırıda çocuk, kadın ve yaşlı 94 Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiş, 400’den fazla kişi yaralanmış, 3.410 müstakil ev ile 120 konut, hastaneler, okullar ve kültürel anıtlar zarar görmüştür (Özdaşlı 2021: 61).

Ancak Ermenistan'ın savaş hukukunu hiçe sayarak sivil yerleşim alanlarını vurmasına karşılık Azerbaycan ordusu, sadece askeri mevzileri hedef almış, dahası başarılı operasyonlarla 4 Ekim'de Cebayıl'ı, 9 Ekim'de Hadrut kasabasını, 17 Ekim'de Füzuli'yi, 18 Ekim'de Aras Nehri üzerindeki Hudaferin Köprüsü'nü, 20 Ekim'de Zengilan'ı ve 25 Ekim'de ise Gubadlı'yı işgalden kurtarmıştır (Azerbaycan Müdafie Nazirliyi 27 Sentyabr 2020). Haliyle savaşın ilk bir ayı içerisinde yüzlerce köy ve 4 önemli şehir Ermenistan güçlerinden temizlenmiştir. 7 Kasım 2020 tarihinde ise Azerbaycan ordusu Karabağ'ın işgal atlındaki önemli şehri Şuşa'yı kontrol altına almayı başarmıştır (Milli 9 Noyabr 2020). Şuşa'nın düşmesinden sonra Ermenistan ordusunun geri kalanları hızla Hankendi eksenine kaçınca Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, "Şuşa'yı kaybettikten sonra savaşmanın bir anlamı yoktu" diyerek yenilgilerini itiraf etmek zorunda kalmıştır (Sputnik Armenia 13 Noyabrya 2020).

Bu arada Şuşa'nın kaybindan sonra Ermenistan ordusu için savaşmak artık bir anlam ifade etmez iken, 9 Kasım akşamı Ermenistan'daki Rus üssünden kalkan bir helikopter Nahçıvan ekseninde Azerbaycan'ın sınırına doğru yaklaştığı esnada bir füzeyle düşürülmüştür. Olayın hemen akabinde Rusya Savunma Bakanlığı, helikopterin kendilerine ait olduğunu ve Azerbaycan tarafından atılan bir füzeyle vurulduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Azerbaycan Savunma Bakanlığı da bir beyanda bulunarak Rusya tarafına olaydan duyulan üzüntüyü ifade etmiştir (Azerbaycan Ordusu 11 Noyabr 2020: 6). Esasında bugün hala savaşın yaşandığı bir ortamda Rus helikopterin Azerbaycan sınırlarına neden yaklaştığı ve füzenin nereden ateşlendiği gibisinden sorular hala zihinleri kurcalıyor olsa da olayın meydana gelmesinden kısa bir süre sonra Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, ülkesinin teslim olduğunu ve savaşı durdurmak istediğini duyurmuştur. Böylece Rusya'nın arabuluculuğuyla savaş sona ermiş ve 10 Kasım 2020 tarihinde taraflar arasında ateşkese dair bir mutabakat metni imzalanmıştır. Mutabakata göre Ermenistan

ordusunu Kelbecer, Ağdam ve Laçın şehirlerinden çekmeği, ayrıca Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan'ı birleştiren bir koridorun açılmasını taahhüt ederken, Azerbaycan Hankendi, Askeran, Hocalı, Hocaent ve Ağdere bölgeleriyle Laçın Koridoru'nun beş yıllık geçici bir süre için Rus askerlerinden ibaret bir barış gücünün kontrolüne bırakılmasına ve koridoru kullanacak Karabağ'da yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a gidiş gelişlerine fırsat tanınmasına rıza göstermiştir (Sadıgov 2020b).

II. Karabağ Savaşı'nın sona ermesiyle ateşkesin uzun süreli bir bölgesel barışa dönüşmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda ilk teşebbüs Azerbaycan ve Türkiye'den gelmiştir. Bu minvalde bölgesel barışın tesisi için Güney Kafkasya ülkeleri ile komşu ülkelerin katılımı şeklinde "3+3" formatında bir birliktelik önerisi yapılmıştır. Daha sonra ateşkesin elde edilmesinde arabuluculuk yapan Rusya, iki ülke lideri arasında doğrudan görüşme teklifinde bulunmuştur. Barışa yönelik çalışmalara sonradan batılı güçler de katılmıştır. Bu konuda özellikle 2021 yılı sonlarından itibaren Avrupa Konseyi, ayrıca ABD ve Fransa tarafından bir takım adımlar atılmıştır.

Genel olarak bütün savaşların barış ile sonuçlandığı yönünde bir kanaat hâkimdir. Bu bağlamda Azerbaycan ile Ermenistan hızlı bir barış için savaştan hemen sonra çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalarda öncelikli olarak Rusya'nın çok aktif rol alması dikkat çekmiştir. Zira dış politikasında benimsemiş olduğu "yakın çevre doktrini" gereği Rusya, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ateşkesin müsebbibi olduğu gibi, bölgede diğer güçlerin aktif olmaması adına nihai barışın da mimarı olmak için derhal kolları sıvamıştır.

1. Savaştan Sonra Rusya'nın Arabuluculuğunda Kurulan Barış Masası

Yukarıda da belirtildiği gibi sadece savaş yapan iki ülkenin değil, bölgesel güçlerin desteğiyle Güney Kafkasya'nın daha kapsamlı bir barışa kavuşması için Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak önerisi

oldukça önemliydi. Öneri 11 Aralık 2020'de Bakü'de yapılan Zafer Töreni'nden sonra düzenlenen basın toplantısında dile getirilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan, Rusya-İran-Türkiye ve Azerbaycan-Rusya-İran gibi ülkeler arasında çeşitli işbirliği mekanizmalarının mevcut olduğunu söyleyerek yeni dönemle söz konusu formatların genişletilebileceğinden ve Ermenistan'ın da katılması halinde yeni bir bölgesel işbirliğinin tesis edilebileceğinden söz etmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Aliyev'in söz ettiği öneriyi beğendi, Rusya, İran, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın katılımıyla "3+3" şeklinde formüle edilen altılı bir platformun kurulmasının bölgesel barışın sağlanmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir (Azerbaycan 11 Dekabr 2020).

Söz konusu öneri İran Dışişleri Bakanı Cevat Zariף'in Türkiye ziyareti esnasında da gündeme gelmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Güney Kafkasya'da barışın kalıcı olarak sağlanması için "3+3" formatındaki işbirliği platformuna herkesin katkı sunmasını beklediklerini belirtmiştir. İran Dışişleri Bakanı da platformun gerçekleşmesini ümit ettiğini açıkladı (Ergan 2021). Böylece bölgesel barışa yönelik ilk adım olarak altılı platform önerisi güçlü bir şekilde ortaya konmuş olmuştur.

Savaşın sona ermesinden sonra Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin ilk kez yüz yüze görüşmesi Moskova'da gerçekleşmiştir. Rusya Başkanı Vladimir Putin'in daveti üzerine 11 Ocak 2021'de Moskova'da düzenlenen ilk üçlü zirve, bölgesel barışa katkı sağlayabilecek önemli arabuluculuk girişimi olarak kayıtlara geçmiştir. Zirveden sonra yapılan açıklamada, her üç devletin başbakan yardımcılarında ibaret ortak bir çalışma grubunun tesis edileceği duyurulmuştur. Ayrıca bölgedeki ulaşım ve enerji hatlarının açılmasının önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda Rusya Başkanı Putin, ülkeler arasındaki yollar ile enerji hatlarının açılması üzerinde dururken Azerbaycan cumhurbaşkanı, ulaşım hatlarının açılmasına ve geliştirilmesine komşu ülkelerin de katkı sağlayabileceğinin altını çizerek bir nevi altılı platform düşüncesine

göndermede bulunmuştur. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ise zirvede tüm konuların çözüme kavuşmadığını, dahası bölgenin ekonomik olarak kalkınması için çalışmaların sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Azerbaycan 12 Yanvar 2021).

Moskova zirvesinden sonra Ermenistan'da siyasi kriz ortaya çıkmıştır. Ermenistan muhalefeti yenilgiden sorumlu tuttuğu iktidara karşı sokak gösterilerine başlamıştır. Ermenistan iktidarı ise yenilse dahi diplomatik kanallar üzerinden Karabağ'da sorunun çözülmediğini, bölgenin statüsü meselesinin ABD ve Fransa gibi batılı ülkelerinin yer aldığı ama 10 Kasım Ateşkes anlaşması ile fiilen meseleyle ilgisi kalmayan Minsk Grubu nezdinde görüşülmesi gerektiğini dile getirmiştir (Sadık 2021). Bu arada Erivan yönetimi bir yandan da Azerbaycan'a ait olan Karabağ'a bazı üst düzey isimleri göndererek ülke içerisinde kendine yönelen gerginlikte hedef şaşırtmaya çalışmıştır. Ancak bu davranışları Azerbaycan'ın sert tepkisine neden olmuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, Ermeni bakanların Karabağ'ı ziyaret etmemesi için Erivan yönetimini sert bir şekilde uyarmıştır (Şerg 15 Yanvar 2021).

Şubat 2021'de Ermenistan'da siyasi durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Muhaliflerin hükümete karşı gösterilerinin yanı sıra 25 Şubat'ta, Ermenistan Genelkurmay Başkanı Onik Gasparyan ve üst düzey komutanlar, Başbakan Paşinyan'ı istifaya çağıran bir bildiri yayınladılar. Bunun üzerine ordu ile hükümet arasında gerilim çıkmıştır. Paşinyan bildiriye "askeri darbe" diye niteleyerek Genelkurmay Başkanı Gasparyan'ı görevden almıştır (Azerbaycan 26 Fevral 2021). Dahası muhalefete meydan okurcasına halk güvenini kazanacağından emin bir şekilde 18 Mart'ta erken seçime gitme kararı almıştır. (Şerg 17 Dekabr 2021) Böylece Haziran ayında yapılması öngörülen erken seçim kararıyla beraber barışa yönelik müzakereler askıya alınmıştır. Bu durum Paşinyan'a zaman kazanmak ve seçime odaklanarak ülke içindeki gücünü pekiştirmek için fırsat vermiştir.

21 Haziran 2021’de yapılan erken genel seçimler Nikol Paşinyan’ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Fakat Paşinyan, Azerbaycan ile yapılacak müzakereler konusunda acele etmemiş, yeniden süreci uzatmaya gayret etmiştir. Bölgeye bir an önce nihai barışın gelmesi, iki ülke arasındaki sınırların belirlenmesi ve ulaşım yollarının açılması savaştan sonraki en mühim beklenti idi. Azerbaycan bu hususta defalarca Ermenistan’a resmi çağrılarda bulunmuştur. Nitekim Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Karabağ Savaşı’nın artık mazide kaldığını belirterek sınırların belirlenmesi için işçi gruplarının tesis edilmesini ve barış anlaşması hazırlıklarına başlanması konusunda düşüncelerini dile getirmiştir (Azerbaycan 30 İyun 2021). Fakat Ermenistan barış konusunu çok ağırdan almayı sürdürmüştür.

Bu arada tıkanıklığın önünü açmak için Rusya Başkanı Vladimir Putin, 26 Kasım 2021 tarihine Soçi şehrinde Azerbaycan cumhurbaşkanı ve Ermenistan başbakanını bir kez daha bir araya getirmiştir. İkinci kez düzenlenen üçlü zirvede ülkeler arasında sınırların belirlenmesi için komisyonların oluşturulması konusunda mutabakata varılmıştır (Şerg 27 Noyabr 2021). Müzakereler esnasında ulaşım hatlarının açılmasının müzakere edilmesi Soçi görüşünün Azerbaycan açısından önemli bir kazanımı olarak görülmüştür. Oysa Ermenistan kamuoyu görüşten pek memnun kalmamış, görüşten sonra Paşinyan’a yönelik ciddi eleştiriler yapılmıştır.

Soçi görüşünden sonra “3+3” formatının ilk toplantısı da 10 Aralık 2021’de Moskova’da düzenlenmiştir. Toplantıya Gürcistan katılmamıştır (TRT Haber 10 Aralık 2021). Toplantıda görüşmelerin devamı için güçlü bir irade birliği ortaya konmuş ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olasılıklar tartışılmıştır (Kusov 2021). Böylece 2021 yılında Rusya arabuluculuğunda Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barışa yönelik çalışmalarda bir takım teşebbüsler dile getirilse de pratikte ciddi bir adım atılamamıştır.

Şubat 2022'de Rusya, Ukrayna'ya yönelik başlattığı savaş nedeniyle bir süre Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış görüşmelerine ara vermek zorunda kalmıştır. Buna rağmen Vladimir Putin, zaman zaman yaptığı açıklamalar ile daha önce düzenlenen üçlü zirvelere değinerek varılan mutabakatlara sadık kalınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Rusya'nın Ukrayna meselesiyle uğraştığı bir sırada 2022 yılının Ağustos ayında Karabağ'da Ermeni ayrılıkçıları Azerbaycan ordusuna karşı bir provokasyon yapmıştır. Azerbaycan Ordusu karşı hamlede bulunarak "Kıyas" adlı bir askeri operasyon düzenlemiştir. Karabağ'da yeniden gerilimin tırmanması üzerine Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, tekrar araya girmiş ve 3 defa Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile telefon görüşmesi yapmıştır. Putin telefon görüşmesinde bölgedeki Rus Barış Gücü'nün öneminden bahsetmiş ve ulaşım hatlarının açılması üzerinde durmuştur.

Rusya'nın Ukrayna meselesiyle meşgul olduğu sırada özellikle batı ve ABD, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barışa yönelik çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştı. Oysa Rusya bu süreci dikkatle takip ederken durumdan pek hoşlanmamıştı. Zira bölgedeki "asıl arabulucu figür" olarak kendisini görüyordu ve Ukrayna savaşından dolayı Güney Kafkasya'dan sıkıştırılmak istendiğini fark etmişti. Dolayısıyla Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki meseleleri batının uhdesine bırakmak istemediğini göstermek için Rusya yeniden iki ülke liderine barış masası teklifinde bulunmuştur (Vedomosti 24 Oktyabrya 2022). Çok geçmeden Kremlin sözcüsü Dimitri Peskov, Soçi'de Putin, Aliyev ve Paşinyan arasında yapılacak üçlü bir zirvenin hazırlıklarına başladığını duyurmuştur (Maksimova 2022).

31 Ekim 2022'de üç ülke lideri, Soçi'de bir araya gelmiştir. Zirvede her konuda anlaşma sağlanamasa da temel konularda mutabakata varılmış ve Rusya'nın kapsamlı bir çözüme ulaşılması için elinden geleni yapacağı açıklanmıştır (Şerg 1 Noyabr 2022). Soçi zirvesinde Ermenistan tarafından "Karabağ'ın statüsü" konusunun gündeme getirilmesi çabası, Azerbaycan'ın kararlı

duruşuyla engellenmiştir. Hatta zirveden sonra yapılan açıklamada bile konuya ilişkin herhangi bir ifade yer almamıştır (Şerg 2 Noyabr 2022). Zirvenin sonuç bildirgesinde ayrıca 6 Ekim 2022'de Prag'da Azerbaycan, Ermenistan ve Fransa liderleri ile Avrupa Konseyi başkanının katıldığı zirvede üzerinde durulan “sorunların Birleşmiş Milletler Tüzüğü ve 1991 tarihli Alma Ata Bildirisi çerçevesinde” çözümüne ilişkin yaklaşım bir kez daha vurgulanmıştır. Avrupa Konseyi zirvesinde elde edilen yaklaşıma Soçi'de de ulaşılması Azerbaycan adına mühim bir gelişme olarak kayıtlara geçmiştir.

Genel olarak bakıldığında Rusya'da düzenlenen zirvelerde daha ziyade savaşın sona ermesinde Moskova'nın rolü ve Rus Barış Gücü'nün bölgedeki normalleşmeye katkıları üzerinde durulmuştur. Ancak arabulucu rolünü üstlenen Rusya'nın zaman zaman bölgeye yaklaşımı ve açıklamaları, hem Azerbaycan'ın hem de Ermenistan'ın tepkisini çekmiştir. Ermenistan, Azerbaycan ile sınırda ve Karabağ'da meydana gelen olaylardan dolayı Rusya'yı pasif kalmakla suçlarken Azerbaycan, Karabağ'daki yer isimlerinin eski Sovyet dönemindeki isimlerle zikredilmesine ve bölgede ayrılıkçılığa devam edilmesine Moskova'nın karşı çıkmamasına tepki göstermiştir. Oysa Rusya her iki tarafın tepkisine karşılık olarak genelde bölgedeki güvenliğin ve ateşkesin sağlanmasında “asıl arabulucu figür” olduğunu hatırlatmakla yetinmiştir (Argumentı i Faktı, 4 Avgusta 2022).

2022 yılı sonlarına kadar defalarca barışa yönelik zirvelere ev sahipliği yapmasına rağmen Rusya, bölgeye nihai ve kalıcı bir barışı getirememiştir. Dahası işi oldukça ağırdan alarak ve her defasında arabuluculuk yaptığı üçlü zirvelerde alınan kararlara sadece atıflar yaparak meseleyi çözmeye katkı sunmaya çalıştığını ifade etmekle yetinmiştir. Diğer yandan da Avrupa Konseyi'nin Azerbaycan ile Ermenistan arasında barışa yönelik hızlı çalışmalarını da “bölgeye müdahale girişimi” diye kuşkuyla karşılamış, memnun kalmadığını açıkça duyurmuştur (Ria 11 Oktyabrya 2022). Dolayısıyla Ermenistan'ın üzerinde etkili bir güç ve 10

Kasım'da Üçlü Bildiri'yi imzalayan taraflardan birisi olmasına rağmen geride kalan iki yılda Rusya, savaştan sonraki süreçte bölgenin güvenliğini, ulaşım yollarının açılmasını ve ülkeler arasındaki işbirliğinin daha da gelişmesini sağlayacak bölgesel barışla ilgili beklentiyi karşılamaktan uzak kalmıştır.

2. Avrupa Konseyi'nin Arabuluculuk Girişimi

Aralık 2021'e kadar iki ülke arasındaki barışa yönelik çalışmalar, genelde Rusya arabuluculuğunda gerçekleşmişti. Ancak Aralık 2021'de Avrupa Konseyi de arabuluculuk girişimi başlatmıştır. Bu bağlamda Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, 14 Aralık 2021'de iki ülke lideriyle Brüksel'de buluşmuştur. Gerçekleşen üçlü zirvede, ülkeler arasındaki sınırların belirlenmesi amacıyla geçici çalışma grubunun oluşturulması ve ulaşım yollarının açılması konularında mutabakata varılmıştır. Ülkesine dönen Paşinyan, Azerbaycan ile uzlaşmanın en doğru yol olacağını açıklamıştır (Şerg 20 Mart 2021). Azerbaycan da Avrupa Konseyi'nin barışa yönelik katkılarından memnun kalmıştır (Azerbaycan 15 Dekabr 2021). Nitekim görüşmeden sonra İspanya'nın "El Pais" gazetesine konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya ile Avrupa Konseyi'nin barışa yönelik çalışmalarının bir birini tamamladığını belirterek ilk Brüksel görüşünün Azerbaycan açısından verimli geçtiğini söylemiştir (Azerbaycan 16 Dekabr 2021).

İlk zirvenin olumlu geçmesinden sonra Avrupa, iki ülke arasındaki barış görüşmelerinde daha aktif bir şekilde rol oynamak istediğini göstermiştir. Bu bağlamda 4 Şubat 2022'de, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un girişimiyle Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel ve iki ülke lideri arasında video konferans formatında bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda ilk Brüksel zirvesinin önemi vurgulanmış, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik yürütülen çalışmalardan bahsedilmiş, Azerbaycan'ın maruz kaldığı mayınlı araziler sorunu, sınır hatlarının belirlenmesi ve barış görüşmelerine başlanması gibi konular üzerinde durulmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham

Aliyev toplantıda ayrıca birinci Karabağ Savaşı'nda kayıp olan yaklaşık 4000 Azerbaycanlının durumuyla ilgili bilgi almak istediklerini ifade etmiştir (Şerg 8 Fevral 2022; Azerbaycan 5 Fevral 2022). Video konferans şeklinde geçen toplantının ardından Azerbaycan, elinde bulunan 8 Ermeni esiri Ermenistan'a göndererek ülkeler arasındaki sorunların çözümüne ilişkin samimi yaklaşımını ortaya koymuştur (Şerg 9 Fevral 2022; Gafgazinfo 7 Fevral 2022).

Düzenlenen her önemli zirvede Karabağ Savaşı'nın artık geride kalmış olduğunu ifade eden Azerbaycan, Mart ayı başlarında Ermenistan'a ilişkilerin normalleşmesine dair 5 maddeden ibaret bir teklif sunmuştur. Maddeler arasında devletlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumluluklarını içeren egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı gibi hususların yanı sıra, birbirilerine karşı toprak iddiasında bulunmamaları, sınır hatlarını belirlemeleri ve diplomatik ilişkileri kurarak ulaştırma hatlarını açmaları hususunda talepler vardı (Azerbaycan 8 Aprel 2022). Ermenistan Dışişleri Bakanı Mart sonlarında Azerbaycan'ın sunduğu tekliflerde kabul edilemez hiçbir şey olmadığını belirtmiş, ancak konuya ilişkin potansiyel müzakereler yapılması gerektiğini vurgulayarak kendi önerilerini de AGİT Minsk Grubu temsilcileri aracılığıyla Bakü'ye ilettiklerini söylemiştir.

Bakü ile Erivan arasında barışa yönelik çabalar sarf edilirken bir süredir Rus Barış Gücü'nün geçici konuşlandığı bölgede varlığını sürdüren Ermeni silahlı güçleri, Azerbaycan ordusunun Ağdam'da yerleşen birliklerine taciz ateşleri açmaktaydı. Tacizlerin devam etmesi üzerine Azerbaycan ordusu 24 Mart 2022 gecesi yasadışı silahlı güçlere karşı bir operasyon düzenlemiştir. Bu amaçla Karabağ'ın Ferruh Köyü eksenindeki yasadışı silahlı Ermeni güçleri bölgeden uzaklaştırılmıştır (Ses 30 Mart 2022). Rusya ve Ermenistan meydana gelen olaydan dolayı tepki gösterirken, Azerbaycan Savunma Bakanlığı Rus Barış Gücü komutanlığına yaşanan olayla ilgili bilgi verildiğini aktarmıştır (Azerbaycan Müdafie Nazirliyi 26 Mart 2022). Ancak Ferruh Köyü olayı,

Ermenistan'a yönelik ciddi bir uyarı olmuştur. Nitekim olayın hemen ardından bir açıklama yapan Nikol Paşinyan, 6 Nisan 2022 tarihinde Brüksel'de gerçekleşecek zirvede, Azerbaycan Cumhurbaşkanıyla barış görüşmeleri dâhil bütün konuları konuşacağını belirtmiştir. Buna rağmen Azerbaycan ile bir barışa sıcak bakmayan Ermenistan muhalefeti, Erivan sokaklarına çıkarak hükümet aleyhine gösterilere başlamıştır. Muhalif partiler ayrıca Azerbaycan'a yeni tavizler verilmemesi konusunda Nikol Paşinyan'ı uyarmıştır (Ria 5 Aprely 2022).

Avrupa Konseyi'nin arabuluculuğunda liderlerin ikinci defa yüze görüşmesi tam da Ermenistan'daki gösterilerin devam ettiği günlerde, 6 Nisan 2022'de gerçekleşmiştir. Diğer yandan Rusya'nın Ukrayna'ya başlattığı askeri müdahalenin sürdüğü bir zamanda gerçekleşen zirve çok daha önemli görülmektedir. Zira Rusya'ya karşı yaptırımlara başlayan Avrupa'nın, Azerbaycan'ın enerjisine olan ihtiyacı artık her zamankinden daha çok önem arz etmektedir. Bundan dolayı zirvede daha önceki görüşmelerden farklı olarak nihai barış anlaşmasına giden yol için hem oldukça önemli hem de Azerbaycan'ı memnun edici kararlar alınmıştır (Azerbaycan 7 April 2022). Görüşmede taraflar barış anlaşmasının hazırlanması için Dışişleri Bakanlarına talimat verme, sınır hatlarının belirlenmesi için Nisan ayı sonuna kadar bir komisyon kurma ve iki ülke arasında demiryolu ile enerji hatlarını açma konusunda anlaşmaya vardılar (Veliyev 2022). Zirve sonrasında hem Moskova hem de Ankara'dan yapılan açıklamalarda alınan kararlardan memnuniyet duyulduğu ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 8 Nisan 2022; Life 7 Aprely 2022).

Zirvenin ardından ülkesine dönen Ermenistan Başbakanı Paşinyan, kısa sürede Azerbaycan ile bir barış anlaşması yapmayı düşündüklerini açıklamıştır. Ardından 19 Nisan 2022'de Vladimir Putin ile görüşmek için Rusya'ya gitmiştir. Görüşmede hem iki ülke arasındaki ilişkiler hem de Ermenistan-Azerbaycan arasında muhtemel barış anlaşması gibi konular ele alınmıştır (RBK 2022). Görüşme sonunda tarafların Karabağ'ın güvenliği, Azerbaycan ile

ulaşım yollarının açılması ve sınır hatlarının belirlenmesi gibi konularda mutabık kalındığı aktarılmıştır (Larina 2022). Ancak Ermenistan yönetiminin barış konulu açıklamalar yaptığı günlerde Azerbaycan ile barışmak istemeyen Ermeni muhalefet süresiz gösteriler için halkı sokağa çağırımıştır. Muhalefet, Karabağ'ın Azerbaycan'a bırakılmasına engel olacağını söyleyerek Paşinyan'ın istifasına kadar sokaklardan ayrılmayacağını açıklamıştır (Polovinin 2022).

Ülkede bir anda hükümet aleyhine gerilim başlamışken Nikol Paşinyan Rusya ziyareti sonrası ülkesine dönünce ağız değiştirmesi ve bu kez "Karabağ halkı" ile görüşmeden barış anlaşması imzalamayacağını belirtmesi dikkat çekmiştir (Erozbek 2022). Bu açıklama barış görüşmelerine rağmen Ermenistan'ın, Karabağ'da yaşayan Ermenileri kendi vatandaşları olarak gören Azerbaycan'a karşı arazi iddialarının devam etmesi anlamına gelmektedir. Tabii açıklamanın bir adresi de Erivan sokaklarında süresiz gösteri kararı veren yerel muhalefete yönelikti. Ancak yine de Paşinyan'ın Azerbaycan ile anlaşma konusunda acele etmek istemediği ortadaydı. Dahası açıklamanın ardından Azerbaycan sınırında Ermenistan ordusunun provokasyon girişimi bir anda bölgede gerilimi yükseltmiştir (Kerimov 2022). Azerbaycan ordusu provokasyona engel olmuş, ancak bu gelişmeler Ermenistan'ın Brüksel'de elde edilen iyimser havayı bozması olarak yorumlanmıştır. Bu arada ülke içindeki baskılardan dolayı Ermenistan yönetimi, Brüksel'de söz verdiği sınırların belirlenmesi için çalışacak komisyonu da kurma konusunda herhangi bir adım atmamıştır (Ses 24 May 2022).

Ermenistan'daki gösteriler 2022 Mayıs ayında giderek kalabalık kitleleri bir araya getirmiştir. Hatta Ermenistan'ın eski cumhurbaşkanları Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan'ın katıldığı gösterilerde muhalifler iktidardan, Azerbaycan ile barış görüşmelerine son vermesi talebinde bulundular (Sadık 2022b). Böyle bir ortamda Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, 22 Mayıs 2022'de yeniden ülke liderlerini Brüksel'de ağırlamıştır.

Brüksel'deki zirvede sınır hatlarının belirlenmesi, bölgesel ulaşım yollarının açılması, Azerbaycan arazilerindeki mayın sorununun çözüme kavuşması ve barış anlaşması için görüşmelere devam edilmesi üzerinde mutabakata varılmıştır. Bölgesel ulaşım hatları derken Nahçıvan ile Azerbaycan'ı birleştirecek Zengezur Koridoru'na gönderme yapıldığı belliydi. Çünkü zirvenin sonuç belgesinde her ne kadar koridorun ismi açıkça ifade edilmese bile Üçlü Bildiri'nin son maddesi, Azerbaycan'ın batı bölgelerinden Nahçıvan'a Ermenistan üzerinden yol açılmasını içermekteydi. Bu yol da Zengezur Koridoru demektir.

Zirveden sonra Azerbaycan cumhurbaşkanı görüşmenin verimli geçtiğini belirtmiştir (Ses 24 May 2022). Ardından ise Azerbaycan Başbakan yardımcısı Şahin Mustafayev ile Ermenistan Başbakan yardımcısı Mher Grigoryan, sınırların belirlenmesi konusunda ilk kez bir araya gelmiştir. Taraflar yeniden görüşme yapılması gerektiği üzerine anlaşarak ikinci görüşmenin Moskova'da, üçüncüsünün ise Brüksel'de yapılmasını kararlaştırmıştır (Azerbaycan 25 May 2022).

Azerbaycan ile Ermenistan arasında normalleşme çabaları sürerken, Ermenistan'da muhalefetin gösterileri Mayıs ayı sonlarına doğru giderek şiddetlenmiştir. Şehir meydanlarına çadırlar kuran göstericiler Paşinyan'ın istifasını talep ederek zaman zaman polisle çatıştılar. Muhalefetin tutumu dolayısıyla Paşinyan, Azerbaycan ile yürütülen çalışmalar konusunda acele etmek istememiştir. Bu arada 3 Ağustos'ta Rus Barış Gücü'nün geçici olarak konuşlandığı Karabağ'da Ermeni silahlı güçleri ateşkesi bozarak 1 Azerbaycan askerini şehit etmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan ordusu "Kısa" adlı askeri bir operasyon icra ederek bölgedeki bazı önemli zirveleri kontrol altına almıştır (Yeni Azerbaycan 4 August 2022). Bölgede gerilimin bir anda yükselmesi üzerine Avrupa Konseyi Başkanı Michel, ABD Dışişleri Bakanı Blinken ve Fransa Cumhurbaşkanı Macron, Azerbaycan cumhurbaşkanını arayarak endişelerini dile getirmiştir (Yeni Azerbaycan 6 August 2022). Azerbaycan cumhurbaşkanı ise

yasadışı Ermeni silahlı güçlerinin Karabağ'dan çıkarılması gerektiğini vurgulayarak gerilimin artmasındaki sorumluluğun Ermenistan'a ait olduğunu ifade etmiştir (President 5 April 2022).

Daha önceden varılan mutabakat gereğince Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının belirlenmesi için heyetlerin ikinci görüşmesi 30 Ağustos 2022'de Moskova'da gerçekleşmiştir. Görüşmeden sonra yapılan açıklamada Rusya'nın taraflara, sınırların belirlenmesi konusunda danışmanlık ve teknik yardım sağlamaya hazır olduğu belirtilmiştir (Interfax 30 Avgusta 2022). Aynı gün Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Mariya Zaharova, Avrupa Konseyi'nin arabuluculuk yapmasını eleştirerek: "Biz arabuluculuk yapıyoruz, ciddi sonuçlar alıyoruz ve taraflar buna değer veriyor. Kimlerse kendisini arabulucu olarak görüyorsa bilsinler ki hiçbir öneri sunmak iktidarında değiller" diye açıklama yaparak batının girişimlerinden duyulan rahatsızlığı ifade etmiştir (Şerg 1 Sentyabr 2022). Açıklamanın tam da Brüksel'de, Avrupa Konseyi Başkanı Michel'in arabuluculuğunda iki ülke liderinin yapacağı yeni zirveden bir gün önceye denk gelmesi dikkat çekmiştir.

31 Ağustos 2022'de gerçekleşen dördüncü Brüksel zirvesinde iki ülke arasındaki sınırların belirlenmesi, ulaşım ve iletişim hatlarının açılması gibi konularda ivedi bir şekilde somut adımların atılması gerektiği üzerinde mutabık kalınmıştır. Zirvedeki asıl yenilik ise dışişleri bakanları nezdinde barış anlaşmasına dair bir taslak metnin hazırlanması ve üzerinde çalışılması için bir ay içinde işçi gruplarının tesis edilmesi konusunda anlaşmaya varılması olmuştur. Azerbaycan basını, zirveden sonra Brüksel'de yayınlanan açıklamada "Karabağ" kelimesinin geçmemesini Bakü'nün diplomatik zaferi olarak nitelendirmiş ve barış anlaşmasının Azerbaycan'ın ileri sürdüğü beş maddelik prensipler bağlamında hazırlanacağı yönünde haberler yapmıştır (Azerbaycan 2 Sentyabr 2022). Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ise ülkesine döndükten hemen sonra yaptığı açıklamada Azerbaycan ile yıl

sonuna kadar barış anlaşmasının imzalanacağını duyurmuştur (Şerg 6 Sentyabr 2022).

Ancak iki tarafın da olumlu açıklamalar yaptığı günlerde Ermenistan Ordusu, Azerbaycan sınırında büyük bir provokasyona girişmiştir (Azerbaycan Müdafie Nazirliyi 13 Sentyabr 2022). Azerbaycan Ordusu provokasyonu durdurmak için harekete geçince, 12-14 Eylül 2022 tarihlerinde sınırda şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. İki gün devam eden çatışmalarda Ermenistan 200'ün üzerinde askerini kaybederken, Azerbaycan 80 askerini şehit vermiştir (Azerbaycan Müdafie Nazirliyi 15 Sentyabr 2022). Çatışmalar üzerine ABD, Rusya ve Avrupa Birliği'nden Erivan ile Bakü'ye gerilimi düşürme çağrıları yapılmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Macron ise 13 Eylül'de Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile telefonda görüştüktan sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağıracağını açıklamıştır (Tass 13 Sentyabrya 2022). Macron'un tavrı Bakü'de garip karşılanmıştır. Zira sadece Ermenistan tarafıyla görüşme yapılarak sağlıklı bir değerlendirmede bulunulması taraflı bir tavır olurdu. Lakin Fransa'nın sonraki politikasında da tutumunu değiştirmemiş ve 2022 yılının sonlarına doğru Avrupa Konseyi'nin başlatmış olduğu barış sürecine ciddi bir darbe vurarak görüşmelerin tıkanmasına neden olmuştur.

Esasında Bakü genel olarak Avrupa Konseyi'nin barış sürecine katkısını takdir etmekteydi. Zira Avrupa Konseyi, Azerbaycan'ın uluslararası hukuka göre bir barış anlaşması yapması önerisine ciddi manada saygı göstermekle beraber düzenlediği zirvelerde sınır hatlarının belirlenmesi ve Zengezur Koridoru'nun açılması gibi hususların yanı sıra barışa yönelik bir taslak metni üzerinde hızlı bir şekilde çalışmaya başlanması konusunda somut adımlar atılmasını savunmaktaydı. Dolayısıyla eski Minsk Grubu eş başkanı olan ülkelerin çalışmalarıyla kıyaslandığında, Brüksel'de devam eden süreç Bakü'ye göre gayet olumluydu. Zaten Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel'in liderlerle samimi diyalogu ve her iki ülke için tarafsız bir alanda zirvelerin düzenleniyor olması konseyin

sürece katkısı anlamında Bakü'yü memnun eden hususlardır. Lakin Ermenistan'ın uzlaşmaz tavırları ve sırf süreci uzatmak için sergilediği dengesiz politika, Avrupa'da düzenlenen zirvelerin de ciddi bir sonuca ulaşmamasına yol açmıştır.

3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Barış Çalışmalarına Katkısı

II. Karabağ Savaşı, ABD'de başkanlık seçimleri dönemine rastlamıştı. Buna rağmen bölgeye hep ilgi duyan ABD'nin savaşa ilgili nasıl bir yaklaşım sergileyeceği merak konusuydu. Tabii Minsk Grubu eş başkanlarından birisi olan ABD'nin de savaşa yaklaşımı diğer küresel aktörler gibi olmuştur. Nitekim çatışmaların başladığı gün, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Steven Bigan, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakyan'ı arayarak her iki tarafı ateşi durdurmaya ve Minsk Grubu çerçevesinde barış müzakerelerini devam ettirmeğe çağırmıştır (Argumentı i Faktı 29 Sentyabrya 2020). Aynı gün ABD Başkanı Donald Trump, gelişmeleri yakından izlediklerini belirterek çatışmaların durması için çalışacaklarını belirtmiştir (Haqqın 28 Sentyabrya 2020).

Bu arada Karabağ Savaşı, ABD'deki adayların da gündemindeydi. Demokrat Parti başkan adayı Joe Biden 29 Eylül'de Başkan Donald Trump yönetiminden tansiyonu düşürme ve Türkiye'nin çatışmanın dışında kalması gibi konularda etkin olmasını talep etmiştir (Habertürk 29 Eylül 2020; King 2020). İlginçtir ki, savaşın ilk günlerinden itibaren ABD'den yapılan açıklamalarda, genelde Türkiye'nin Azerbaycan'a olan siyasi desteğinden duyulan rahatsızlık dile getirilmekteydi.

1 Ekim 2020'de Rusya, Fransa ve ABD başkanları ortak bir açıklamada bulunarak Minsk Grubu eş başkanı ülkeleri olarak çatışmaların durması ve barış müzakerelerine dönülmesini talep etmişlerdir (Tass 1 Oktyabrya 2020). 5 Ekim'de ise yine üç ülkenin dışişleri bakanları ortak açıklama ile çatışmaların durdurulması çağrısında bulunmuştur. Ancak o sırada Amerika başkanlık

seçimleriyle meşgul olduğundan Trump yönetimi muhalefetin Karabağ Savaşı ile ilgili çağrılarını pek dikkate almamış ve bölgeye ilişkin etkin bir politika ortaya koymaktan uzak kalmıştır. Buna rağmen sadece bazı kongre üyeleri Ermenistan'a destek açıklamaları yapmıştır (The Armenian Weekly 29 September 2020).

9 Ekim'de Moskova'nın arabuluculuğunda Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır (Azerbaycan Ordusu 11 Oktyabr 2020). Ateşkesin üzerinden birkaç saat geçmeden Ermenistan ordusu Gence'yi vurmuş, 11 sivil hayatını kaybetmiştir. Ancak olayı Türkiye dışındaki hiçbir uluslararası aktör kınamamıştır (Sadıgov 2021b: 454-455). ABD ise her iki tarafı ateşkese uymaya çağırmıştır. Akabinde ise çatışmaların durdurulması için girişimde bulunmak istemiştir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri bakanlarını 23 Ekim 2020'de Washington'da bir araya getirmiştir (İnterfax 19 Oktyabrya 2020). Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Memmedov, sefer çerçevesinde Trump'ın ulusal güvenlik danışmanı Robert C. O'Brien ve Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi ile görüşerek Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırılarıyla ilgili bilgilendirme yapmıştır (Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi 25 Oktyabr 2020). 25 Ekim'de ABD Başkanı Trump, Washington'un iki ülke arasında barışçıl bir anlaşmaya katkı sunmaya hazır olduğunu dile getirmiştir (Tass 25 Oktyabrya 2020). Bu arada Trump'ın ulusal güvenlik danışmanı Robert C. O'Brien, 31 Ekim'de Los Angeles'te yaptığı bir açıklamada Karabağ'a İskandinavya ülkelerinden barış gücü konuşlandırılması önerisinde bulunmuştur (İzvestiya 2020). Öneri Kremlin'de rahatsızlığa neden olmuştur. Rusya Dışişleri Bakan yardımcısı Andrey Rudenko, çatışan tarafların rızası alınmadan bölgeye herhangi bir barış gücünün konuşlanamayacağını açıklamıştır (Sadıgov 2021b: 457-458).

10 Kasım 2020'de savaşın sona ermesinden sonra ABD yönetimi çatışmaların durmasından memnuniyet duyduğunu ifade etse de Türkiye'nin bölgedeki rolünden ve Rusya'nın girişimlerinden

rahatsız olduğunu dile getirmiştir (Argumentı i Faktı 17 Noyabrya 2020). ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Clark Cooper birkaç gün sonra Rusya'nın varlığının Karabağ için "istikrarı bozma riski" taşıdığını söylemiştir (Moskovskiy Komsomolets 16 Dekabrya 2020). Dolayısıyla ABD savaşın bitmesinden ziyade, savaştan sonra bölgede ortaya çıkan yeni jeopolitik konjonktürden açıkça rahatsız olduğunu itiraf etmiş oldu.

ABD'deki başkanlık seçimleri bittikten sonra, Washington'daki yeni yönetim Güney Kafkasya ile özel bir şekilde ilgilenmeye başladı. Özellikle Joe Biden'in atamış olduğu yeni dışişleri bakanı Antony Blinken, hem Ermenistan, hem de Azerbaycan yönetimi ile temaslar kurarak ABD'nin bölgeye ilişkin politikasını aktardı. Kuşkusuz Amerika yönetimi için Obama döneminden itibaren desteklenen Güney Gaz Koridoru projesi önemli bir konuydu (Sadıgov 2021c: 140). Bu yüzden Blinken 28 Nisan 2021'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile yaptığı telefon görüşmesinde Amerika-Azerbaycan ilişkilerinin daha da geliştirilmesinden söz etmiştir (President 28 April 2021). Ancak Amerika'nın yeni yönetiminin bir taraftan Azerbaycan ile ilişkileri geliştirmek istediğini açıklamasına rağmen, dünyada dördüncü büyük büyükelçiliği Erivan'da bulunmasından dolayı ilk başlardan itibaren Ermenistan'ı daha fazla savunur bir dil kullanması dikkatlerden kaçmamıştır. Bundan dolayı sınırda Ermenistan ordusunun, Karabağ'da ise Ermeni askeri gruplarının yaptığı provokasyonlara karşı güç kullanmak zorunda kalan Azerbaycan'ı zaman zaman eleştirmiştir. Ayrıca ABD'nin Erivan büyükelçisi Linn Tracy, 2021 yılı boyunca sık sık Karabağ'ın statüsünün çözüme kavuşturulmadığını söyleyerek bu konudaki Ermeni iddialarını savunan bir pozisyon benimsemiştir.

Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesinden sonra ABD'nin, Güney Kafkasya'da daha fazla etkin olmaya çalıştığı görülmüştür. Rusya'nın bölgedeki varlığından açıkça rahatsız olan ABD yönetimi, Azerbaycan ile Ermenistan arasında Avrupa Konseyi arabuluculuğunda gelişen normalleşme çabalarını da takdirle

karşılamaştır. Dolayısıyla iki ülkeyi barıştırmak üzere Avrupa Konseyi'nin faaliyetlerinden memnun kalmıştır. Fakat buna rağmen ABD Temsilciler Meclisi'nden, Karabağ'a 2 milyon dolar mali yardım yapılacağı kararının çıkması Amerikan yönetiminin hem Ermenistan'ı yalnız bırakmak istemediğini, hem de Azerbaycan'ın rızası hilafına hareket ettiğini gözler önüne sermiştir (Armenian Assambly Of America 9 March 2022). Amerikan yönetimi bunun da ötesinde 24 Mart 2022'de Karabağ'daki Ermeni ayrılıkçılarının provokasyonuna karşı harekete geçen Azerbaycan ordusunun faaliyetlerinden de rahatsızlık duymuştur (Tass 25 Marta 2022). Oysa Azerbaycan ordusunun ülke sınırları içinde ayrılıkçı silahlı grupların provokasyonuna engel olması uluslararası hukuktan doğan gayet doğal bir durumdur. Zaten Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı da ABD'nin açıklamasına verdiği yanıtta bu hususun üzerinde durarak Washington'a, sahte Ermeni yalanları üzerinden durum değerlendirmesi yapmaması gerektiğini hatırlatmıştır (Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi 26 Mart 2022).

Nisan ve Mayıs 2022'de Avrupa Konseyi'nin arabuluculuğunda Brüksel'de art arda gerçekleşen liderler zirvesi, Amerikan yönetimi tarafından takdirle karşılanmıştır. Washington, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sınır anlaşmazlığının çözümüne kendisinin de katkı sunabileceğini önermiştir (President 11 May 2022). Bu arada 16 Temmuz 2022'de Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının Tiflis'te gerçekleştirdiği görüşmeyi (Şerg 19 İyul 2022) de önemli bulan Washington, müzakere gidişatından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir (President 26 İyul 2022).

Amerikan yönetimi ilerleyen süreçte hem Ermenistan hem de Azerbaycan ile sıkı temaslar kurarak iki ülke arasındaki normalleşme sürecinde daha fazla inisiyatif almaya çalışmıştır. Lakin bunu yaparken bir yandan da tıpkı Ermenistan gibi normalleşme için adres olarak Minsk Grubu'na atıfta bulunarak Azerbaycan'ın hoşuna gitmeyen çıkışlar yapmıştır. Oysa Azerbaycan, yıllar boyunca soruna barışçı bir çözüm bulamayan Minsk Grubu sürecinin artık mazide kaldığını söylemiştir. Dahası

Ukrayna'ya müdahalesinden sonra batının yaptırımlarıyla karşılaşan Rusya da artık Minsk Grubu'nda Fransa ve ABD ile birlikte çalışamayacaklarını belirtmiştir. Bu manada Rusya için de Minsk Grubu artık "tarihin çöplüğünde" yerini almış bir platforma dönmüştür (Report 17 Fevralya 2023). Dolayısıyla ABD yönetiminin, Minsk Grubu sürecini dile getirmesi Azerbaycan'ı barış müzakereleri çalışmalarında rahatsız eden bir husustur.

12-14 Eylül 2022 tarihlerinde Ermenistan Ordusu sınırda Azerbaycan Ordusunun mevzilerine saldırı yaptığı günlerde Amerika yönetimi taraflara sükûnet çağrısı yapmış ve barışa yönelik çalışmalara devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat çatışmaların durmasından sonra ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Erivan'ı ziyaret etmesi ve Ermenistan'ı adeta himaye edercesine yaşananlardan dolayı Azerbaycan'ı suçlu bulması, Bakü'nün gözünde ABD'nin barışa katkısı konusunda şüpheler uyandırmıştır. Haliyle Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Pelosi'nin ziyaretini, "Kafkaslar'da barışı tehlikeye atma" şeklinde yorumlayarak barışa yönelik sürece zarar verebileceği uyarısında bulunmuştur (Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi 18 Sentyabr 2022). Hal böyle olunca ABD Dışişleri Bakanı Blinken, tekrar güven ortamı kurmak için tarafları bir araya getirmeği düşünmüştür. Bu kapsamda 20 Eylül 2022'de başlayan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 77. oturumlarına katılmak üzere New York'ta bulunan Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan'ı buluşturmuştur. Gerçekleşen üçlü toplantıdan sonra ABD'den yapılan açıklamada barışa yönelik çabaların desteklendiği açıklanmıştır. Görüşme esnasında her iki ülkenin dışişleri bakanları, ay sonunda tekrar buluşmak konusunda mutabakata varmıştır (BBC News Türkçe 20 Eylül 2022). Fakat bakanların tekrar bir araya gelmesi Kasım ayını bulmuştur. Zira Rusya arabuluculuğunda Soçi'de yapılan Ermenistan ve Azerbaycan liderleri arasındaki zirve buna engel olmuştur.

7 Kasım 2022 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları ABD'de bir kez daha bir araya gelmiştir. Antony

Blinken'in ev sahipliğinde Washington'da gerçekleşen görüşmede müzakere sürecinin hızlandırılması konusunda mutabakata varılmıştır (Yorul 2022). Görüşmeden sonra Antony Blinken, 15 Kasım'da Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, ertesi gün de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile birer telefon görüşmesi yaparak ülkesinin normalleşme sürecine katkı vermekte kararlı olduğunu bir kez daha yinelemiştir.

Genel olarak bakıldığında ABD yönetimi 2022 yılı sonlarına kadar, Güney Kafkasya'da barışa yönelik ciddi girişimlerde bulunmaya çalışmıştır. Ancak bu çalışmalara paralel olarak Ermenistan'dan yana tavır takınması sürece samimi katkısı konusunda Bakü'nün kuşkusunu ve tepkisini çekmiştir. Esasında ABD'nin iki ülke arasındaki sürece katkı sunmaktan ziyade Rusya'yı bölgeden sıkıştırıp çıkarmak ve Ermenistan'da daha fazla sağlamlaşmak üzere bir amacı güttüğü apaçık ortadadır. Kuşkusuz 2022 sonuna kadar barışa yönelik girişimlerinden ciddi sonuçlar almamasının temelinde de bu neden yatmaktadır.

4. Fransa'nın Ermenistan'dan Yana Tutumuyla Barış Sürecine Zarar Vermesi

II. Karabağ Savaşı başladığı andan itibaren Fransa'nın nasıl bir tutum sergileyeceği merak konusu olmuştur. Zira Fransa, ABD ve Rusya ile beraber Minsk Grubu'nun üç eş başkanından biriydi. Lakin savaşın başladığı ilk günlerden itibaren Fransa, açıkça Ermenistan'dan yana tavır takınmaya başlamıştır. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan çatışmaların başladığı gün Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Paşinyan görüşmede Türkiye'nin Karabağ'daki çatışmaya müdahalesinin engellenmesi gerektiğini söylemiştir. Macron ise gerilimi düşürmeğe ve çatışmayı durdurmaya yönelik tüm önlemleri almaya çalışacaklarını belirtmiştir (RBC 27 Sentyabrya 2020).

Ertesi gün Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'i arayan Fransa Cumhurbaşkanı Macron, ateşkesin bozulmasından duyduğu

endişesini dile getirmiş ve sorunun müzakereler yoluyla çözülmesinden yana olduğunu vurgulamıştır (President 27 Sentyabr 2020). Macron 3 gün sonra ise katıldığı bir televizyon yayınında Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteğinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş ve "Ermenistan'a ve Ermeni halkına açıkça söylüyorum, Fransa üzerine düşen rolü üstlenecektir" gibi beyanıyla Ermenis-tan'dan yana tavrını sürdürmüştür (France 24 30 September 2020).

Fransa Cumhurbaşkanı'nın Türkiye aleyhindeki açıklamaları 2 Ekim 2020'de yaptığı açıklama ile devam etmiştir. Macron bu kez de Türkiye'yi "Suriye'den 300 kadar cihatçıyı Karabağ'a" göndermekle suçlamıştır. Dolayısıyla Makron açıkça Ermenistan yönetiminin Türkiye aleyhinde dile getirmiş olduğu iddiaları sahiplenmiş oldu (Argumentı i Faktı 2 Oktyabrya 2020). Macron'un bu iddialarına Azerbaycan Cumhurbaşkanı 4 Ekim'de El-Cezire ile yaptığı röportajda cevap vererek Fransa'dan kanıtlar sunmasını talep etmiştir (Azerbaycan 4 Oktyabr 2020). Kuşkusuz Macron'un elinde herhangi bir kanıt olmadığı için kanıt sunamamıştır. Lakin savaşın sürdüğü günlerde defalarca Azerbaycan Cumhurbaşkanı telefonla arayarak çatışmalardan duyduğu endişesini dile getirmekle yetinmiştir (Azerbaycan 16 Oktyabr 2020).

Azerbaycan Ordusu Şuşa şehrini işgalden kurtardığı gün Fransa Dışişleri Bakanlığı, şehir yakınlarında çatışmaların yaşanmasından "endişe duyduğunu" açıklamıştır (Ministere De L'europe Et Des Affaires Etrangeres 7 Novembre 2020). 10 Kasım'da savaşın bitmesi ve ateşkes anlaşmasının imzalanması üzerine ise yaptığı açıklamada Fransa'nın en zor günlerinde Ermenistan'ın ve Ermeni halkının yanında olacağını vurgulamıştır (Minister for Europe and Foreign Affairs 10 November 2020).

Haliyle savaş günlerinde Fransa'nın açık bir şekilde işgalci Ermenistan'ı desteklemesi savaşın bitmesinden sonra da devam

etmiştir. Nitekim 25 Kasım 2020'de Fransa Senatosu, hükûmetten "Artsak Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını" tanınmasını isteyen bir karar çıkartmıştır (Un Site Au Service Des Citoyens 25 Novembre 2020). Senatonun kararı Azerbaycan'ın sert tepkisine neden olmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Laçın'ın işgalden kurtarılmasıyla ilgili yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında Fransa'yı ağır bir dille eleştirmiş ve "Çok istiyorlarsa Marsilya'yı versinler, orada Ermeniler devlet kursun" diye öneride bulunmuştur (Euronews 1 Aralık 2020).

Savaştan sonraki süreçte Azerbaycan Ordusu, karların erimesine paralel olarak Ermeni işgalinden kurtarılan uluslararası sınır hatlarına konuşlanmaya başlamıştır. Ermenistan bu durumu sınırlarına müdahale diye adlandırarak uluslararası kamuoyuna şikâyette bulunmuştur. Dahası Azerbaycan askerlerine engel olmak için Mayıs-Haziran 2021'de defalarca sınırdaki ateşkesi bozmuştur. Hal böyle olunca taraflar arasında küçük çaplı sınır çatışmaları vuku bulmuştur. Bu çatışmalar döneminde de Fransa'nın açıkça Ermenistan'dan yana politika izlemeğe devam etmesi dikkat çekmiştir. Bu minvalde 13 Mayıs 2021'de Nikol Paşinyan ile bir telefon görüşmesi gerçekleştiren Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, ülkesinin Ermenistan'ın toprak bütünlüğüne bağlılığını ifade ederek Azerbaycan birliklerinin Ermenistan topraklarından derhal çıkarılması talebinde bulunmuştur. Aynı zamanda konunun BM Güvenlik Konseyi'nde görüşülmesinden yana olduğunu beyan etmiştir (Ministere De L'europe Et Des Affaires Etrangeres 13 May 2021).

16 Kasım 2021'de Ermenistan güçleri Azerbaycan Ordusunun Laçın ve Kelbecer eksenindeki mevzilerine karşı ani bir saldırı başlatmıştır. Azerbaycan Ordusunun karşı hamlesi sonucu saldırı yapan Ermeni askerlerinden birkaçı silahlarıyla beraber esir alınmıştır (Şerg 17 Noyabr 2021). Durumun bir anda gerginleşmesi üzerine Fransa, meydana gelen gelişmelerden dolayı endişesini dile getirmiştir. Dahası Fransa cumhurbaşkanlığına aday olan Valerie Pecesse 22 Aralık 2021'de yasadışı olarak Rus

Barış Gücü'nün geçici konuşlandığı Hankendi'yi ziyaret etmekle Bakü'nün büyük tepkisini çekmiştir. Azerbaycan, Fransa'nın Bakü'deki büyükelçisine nota vermiştir (Azerbaycan Harici İşler Nazirliği 23 Dekabr 2021). Lakin Bakü ile Paris arasındaki gerilim, Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel'in arabuluculuğunda gerçekleşen ilk Brüksel Zirvesi sırasında sona ermiştir. Hatta zirve, Fransa-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Nitekim zirveden sonra ilişkilerin normal hale gelmesi için Fransa'nın attığı adımlar bizzat Azerbaycan cumhurbaşkanı tarafından da takdir edilmiştir.

Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesinden sonra Fransa, Güney Kafkasya'da daha aktif bir politika izlemeğe başlamıştır. Bu bağlamda Ermenistan ve Azerbaycan arasında devam eden barışa yönelik çalışmalara yoğun ilgi duymuştur. Yalnız Paris için de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki barış süreci tıpkı ABD'nin politikası gibi, Moskova'yı bölgeden izole edebilmek anlamında önemliydi. Paris'in bu niyeti Erivan'ın da işine gelmiştir. Zira bir yandan Vaşington, bir yandan da Paris'ten gelen açıklamalarla Nikol Paşinyan 2022 yılında barış sürecini elinden geldiğince yavaşlatmaya üstünlük vermiştir (Sadık 2022b). Ayrıca Azerbaycan ordusunun Ermenistan sınırları içinde konuşlandığına dair tezlerinin Fransa tarafından sahiple-nilmesi ve Rusya'dan aradığı desteği bulamamasıyla en azından sınır bölgesine Fransız askeri misyonlarının getirilmesi gibi bir alt yapı girişiminde bulunmuştur. Ermenistan yönetiminin bu niyeti bölgedeki Rus Barış Gücü'nün sıkıştırılıp çıkarılmasını arzu eden Fransa'nın ilgisini çekmiştir. Nitekim 6 Ekim'de 2022'de Macron'un katılımıyla Avrupa Konseyi başkanının arabuluculuğunda Prag'da düzenlenen Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barışa yönelik zirvenin sonucunda Ermenistan sınırına 40 kişilik bir Avrupa misyon grubunun gönderilmesi kararı alınmıştır. Fakat buna rağmen Prag zirvesinden bir hafta sonra Fransız Cumhurbaşkanı Macron, Azerbaycan'ı kızdıracak açıklamalarla bir anda Fransa-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin

yeniden gerilmesine yol açmıştır. Paris'in Bakü'ye karşı tutumu 15 Kasım 2022'de Fransız Senatosu'nun Azerbaycan'a karşı "yaptırım uygulanmasını ve Azerbaycan ordusunun Ermenistan'dan derhal çekilmesini öngören" karar tasarısını (Un Site Au Service Des Citoyens 15 Novembre 2022) kabul etmesiyle daha da sertleşmiştir. Azerbaycan tasarıya şiddetli tepki göstermiştir (Azerbaycan Harici İşler Nazirliği 16 Noyabr 2022). Akabinde ise Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın, 7 Aralık 2022'de Brüksel'de düzenlenmesi öngörülen barış görüşmelerine Fransız Cumhurbaşkanı Macron'un katılmasını istemesi üzerine müzakerelere katılmayacağını açıklamıştır. Böylece Charles Michel'in bir süredir yürüttüğü barış müzakereleri 2022 yılı sonlarında Erivan'ın formatın dışına çıkarak yeni isteklerde bulunması, Paris'in ise açıkça hem Bakü'nün, hem de Avrupa Konseyi'nin çabalarına karşı Ermenistan'dan yana tavırlar sergilemesi sonucunda tıkanma noktasına gelmiştir.

Genel olarak Fransa hem Karabağ Savaşı esnasında, hem de savaştan sonra Ermenistan'ı açıkça destekler bir politika izlemiştir. Bu tutumuyla da zaman zaman Bakü'nün sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Bakü defalarca Paris'i, uluslararası tanınmış sınırlarına ve egemenlik haklarına saygı göstermeğe, Ermenistan ile devam eden müzakereler konusunda ise adaletli tutum sergilemeğe davet etmiştir. Hatta Paris'in Ermenistan'ı savunur tavırlarına rağmen 6 Ekim'de Prag'da düzenlenen zirveye Fransa'nın katılmasına bile yeşil ışık yakmıştır. Lakin tıpkı ABD gibi Güney Kafkasya'da Rusya'yı sıkıştırmaya karar veren Fransa, Azerbaycan ile var olan ikili ilişkileri yıkmayı göze alırcasına Bakü'nün istekleri ve hassasiyetlerine karşı saygı göstermekten uzak kalmıştır. Hal böyle olunca Avrupa Konseyi'nin arabuluculuğuyla kurulan barış masasına zarar vermiş ve açıkça Bakü tarafından Ermeni yanlısı bir devlet olarak nitelendirilmiştir.

Sonuç

II. Karabağ Savaşı sona erdikten sonra Güney Kafkasya'da nihai barışa yönelik çalışmalar başlamıştır. Bu kapsamda Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkes anlaşmasında arabuluculuk rolü üstlenmiş Rusya'nın önerisiyle liderler Moskova'da ilk kez 2021'de üçlü bir zirve gerçekleştirmiştir. Rusya'nın başlattığı zirvelerde önemli kararlar alınmış, süreç boyunca neler yapılması gerektiğine dair yol haritası belirlenmiş, fakat öncelikle Ermenistan'ın, sonrasında ise Rusya-Ukrayna savaşının başlaması dolayısıyla Moskova'nın işi ağırdan alması eşliğinde 2022 yılı sonlarına kadar nihai bir barış elde edilememiştir.

Kuşkusuz savaşın bitmesi bölgede çatışmaların tam olarak sona erdiği anlamına gelmemiştir. Bilindiği gibi savaşan taraflar arasında nihai barış anlaşmasının imzalanmadığı her an, yeni çatışma ortamını ortaya çıkarabilmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan ile Ermenistan arasında barış müzakerelerinin yapıldığı 2021 ve 2022 yıllarında hem iki ülke sınırında, hem de Rus Barış Gücü'nün geçici olarak konuşlandığı Karabağ bölgesinde sık sık çatışmalar meydana gelmiştir. Özellikle bu süreçte Ermenistan ordusunun ve Karabağ'daki silahlı Ermeni birliklerinin provokasyonları sonucu her iki taraftan yüzlerce asker hayatını kaybetmiştir. Azerbaycan Ermeni provokasyonlara karşı küçük çaplı ancak çok etkili operasyonlar gerçekleştirmiştir. Ermenistan ise provokasyonlarla bir şey elde edememiş, ama tıpkı savaş günlerinde olduğu gibi farklı küresel aktörlerin başkentlerini arayarak destek talebinde bulunmuştur.

Ermenistan'ın destek arayışına Fransa ve ABD olumlu yanıt vererek Azerbaycan ile yürütülen barış çalışmalarında katkı sunmak istemiştir. Böylece bölgesel barış meselesi adeta uluslararası bir rekabet halini almıştır. Diğer yandan hem ABD hem Fransa, açıkça Ermenistan'dan yana tutum sergilemekle Azerbaycan'ın tepkisini üzerlerine çekmiştir. Azerbaycan barışa katkı sunabilecek bütün tarafların önerilerine açık olduğunu, lakin adaletli bir barışı savduğunu belirterek bu konuda Avrupa Konseyi'nin tarafsız

tutumunu daha fazla değerli bulmuştur. Bundan dolayı 2021 yılı sonlarında başlayan Brüksel sürecine önem veren Azerbaycan cumhurbaşkanı, Avrupa Konseyi arabuluculuğunda Ermenistan başbakanı ile 4 kez görüşme gerçekleştirmiştir. Brüksel zirveleri Azerbaycan'ın uluslararası hukukla bağdaşır hassasiyetlerine önem verilen kararların alınmasıyla hafızalarda yer edinmiştir. Lakin Brüksel zirvelerine paralel olarak özellikle Ukrayna Savaşıyla beraber Güney Kafkasya'dan Rusya'nın sıkıştırılmasını amaç edinen ABD ile Fransa'nın sürece yaklaşımları, 2022 yılı sonlarında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış müzakerelerinin durmasına neden olmuştur. Bugün hala daha barışa yönelik çalışmalar devam etmekte ve iki ülke arasında normalleşmeye dair girişimler görülmektedir. Lakin Ermenistan'ın “ne savaş ne barış” taktiğine sarılması, küresel aktörlerin ise meseleye Ermenistan'dan yana bir politikayla bakıyor olması ateşkesi her geçen gün daha kırılgan hale getirmektedir. Diğer yandan iki ülke arasında hala bir barışın imzalanmaması bölgede yeniden sıcak çatışma çıkabilme ihtimalini yükseltmektedir.

Kaynakça

- “ABŞ Devlet Katibi Entoni Blinken Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevə Telefonla Zəng Etmişdir”. (28 Aprel 2021). President, <https://president.az/az/articles/view/51323> (erişim: 10. 06. 2023)
- “Aliyev'den Fransa'ya: Çok İstiyorsanız Marsilya'yı Ermenilere Verin, Orada Devlet Kursunlar”. (1 Aralık 2020). Euronews, <https://tr.euronews.com/2020/12/01/aliyev-den-fransa-ya-cok-istiyorsan-z-marsilya-y-ermenilere-verin-orada-devlet-kursunlar> (Erişim: 10. 06. 2023)
- “Amerika Birleşmiş Ştatlarının Devlet Katibi Antoni Blinken Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevə Zəng Edib”. (26 İyul 2022). President, <https://president.az/az/articles/view/56748> (Erişim: 12. 06. 2023)

- “Amerika Birleşmiş Ştatlarının Dövlət Katibi Antoni Blinken İlham Eliyevə Zəng Edib”. (11 May 2022). President, <https://president.az/az/articles/view/55998> (erişim: 10. 06. 2023)
- “Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ilə Ermənistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 6 Nisan 2022 Tarihinde AB Konseyi Başkanı Charles Michel'in Evsahiplığında Brüksel'de Gerçekleştirdikleri Görüşme Hk”. No: 122. (8 Nisan 2022). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-122_-azerbaycan-cumhurbaskani-ermenistan-basbakani-ab-konseyi-baskani-gorusmesi-hk.tr.mfa (Erişim: 07. 06. 2023)
- “Azərbaycan Daha 8 Ermeni Herbçini Tehvil Verdi”. (7 Fevral 2022). Gafqazinfo, <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycan-daha-8-ermeni-herbcini-tehvil-verdi-352343> (Erişim: 28. 05. 2023)
- “Azərbaycan Prezidenti İlham Eliyev Halka Müraciət Edib”. (27 Sentyabr 2020). Apa, https://apa.az/az/daxili_siyaset/Azrbaycan-Prezidenti-Ilham-liyevin-xalqa-muracit-edib-colorredYENILNIBcolor-607177 (erişim: 03. 06. 2023)
- “Azərbaycan və Ermənistan Dışişleri Bakanları Biraraya Geldi”. (20 Eylül 2022). BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c06g1jxx47xo> (Erişim: 10. 06. 2023)
- “Biden: Trump Yönetimi, Türkiye'den Dağlık Karabağ Krizinin Dışında Kalmasını Talep Etmeli”. (29 Eylül 2020). Habertürk, <https://www.haberturk.com/biden-trump-yonetimi-turkiye-den-daglik-karabag-krizinin-disinda-kalmasini-talep-etmeli-2819176> (Erişim: 11. 06. 2023)
- “Communiqué issued by the French Presidency”. Elysée Palace. 13 May 2021. (13 May 2021). Ministere De L'europa Et Des Affaires Etrangeres, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/azerbaijan/news/article/communique-issued-by-the-french-presidency-elysee-palace-13-may-2021> (Erişim: 07. 06. 2023)
- “Ermənistan Silahlı Qüvvələri Bütün Cəbhə Boyu Geniş miqyaslı Təhribat Tərədib”. (27 Sentyabr 2020). Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, <https://mod.gov.az/az/news/ermenistan-silahli-quvveleri-butun-cebhe-boyu-genismiqyasli-texribat-toredib-32310.html> (Erişim: 12. 06. 2023)
- “Ermənistan Silahlı Qüvvələri Daşkəsən, Kəlbəcər və Laçın İstiqamətlərində Genişmiqyaslı Təhribat Tərədib”. (13 Sentyabr 2022). Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, <https://mod.gov.az/az/news/ermenistan-silahli-quvveleri-daskesen-kelbecer-ve-lacin-istiqametlerinde-genismiqyasli-texribat-toredib-42328.html> (Erişim: 09. 06. 2023)

- “Ermenistan Silahlı Güvvelerinin Töretmeyi Tehribatların Garşısının Alınması Zamanı Şehid Olan Herbi Gulluğuların Siyahısı”. (15 Sentyabr 2022). Azerbaycan Müdafie Nazirliyi, <https://mod.gov.az/az/news/ermenistan-silahli-quvvelerinin-toretmeyi-texribatlarin-qarsisinin-alinmasi-zamani-sehid-olan-herbi-qulluğularin-siyah-42434.html> (Erişim: 29. 05. 2023)
- “Fransa Respublikasının Prezidenti Emmanuel Macron İlham Eliyeye Telefonla Zeng Edib”. (27 Sentyabr 2020). President, <https://president.az/az/articles/view/41027> (Erişim: 11. 06. 2023)
- “Fransiya Sozovet Zasedaniye SB OON İz-Za Situatsiy Na Granitse Armeniy i Azerbaydjana”. (13 Sentyabrya 2022). Tass, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15734765> (Erişim: 12. 06. 2023)
- “FY2022 Omnibus Bill Calls for Aid to Armenia & Artsakh”. (9 March 2022). Armenian Assambly Of America, <https://www.armenian-assembly.org/post/fy2022-omnibus-bill-calls-for-aid-to-armenia-artsakh> (Erişim: 13. 06. 2023)
- “Güney Kafkasya'da 6'lı Platformun İlk Adımı Atılıyor”. (10 Aralık 2021). TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/guney-kafkasyada-6li-platformun-ilk-adimi-atiliyor-634507.html> (Erişim: 18. 06. 2023)
- “Haut-Karabakh : « Nous ne lâcherons pas les Arméniens », répond Emmanuel Macron à Sylvain Tesson”. (13 Octobre 2022). 20 Minutes.fr, <https://www.20minutes.fr/politique/4005264-20221013-haut-karabakh-lacherons-armeniens-repond-emmanuel-macron-sylvain-tesson> (Erişim: 19. 06. 2023)
- “Macron Condemns Turkey's 'Bellicose' Statements on Nagorno-Karabakh Fighting”. (30 September 2020). France 24, <https://www.france24.com/en/20200930-macron-condemns-turkey-s-bellicose-statements-on-nagorno-karabakh-fighting> (Erişim: 23. 06. 2023)
- “Makron Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyeye Zeng Edib”. (5 Aprel 2022). President, <https://president.az/az/articles/view/56842> (Erişim: 25. 06. 2023)
- “Makron Soobshil o Perebroske Siriyskih Boevikov Cherez Turtsiyu v Karabahe”. (2 Oktyabrya 2020). Argumentı i Faktı, https://aif.ru/politics/makron_soobshchil_o_perebroske_siriyskih_boevikov_cherez_turciyu_v_karabah (05. 07. 2023)
- “Members of Congress Blast Azerbaijan and Turkey As Attack on Artsakh Expands to Armenia”. (29 September 2020). The Armenian Weekly, <https://armenianweekly.com/2020/09/29/members-of-congress-blast->

- azerbaijan-and-turkey-as-attack-on-artsakh-expands-to-armenia/
(Erişim: 07. 07. 2023)
- “MİD RF Virazil Kraynyuyu Ozaboçennost Eskalatsiyey v Karabahe”. (4 Avgusta 2022). Argumenti i Faktı, https://aif.ru/politics/mid_rf_vyrazil_kraynyuyu_ozaboçennost_eskalat_ey_v_karabahe (Erişim: 13. 07. 2023)
- “MİD RF Zayavili Chto Moskva Gotova Sodeytsvovat Baku İ Yerevanu V Peregovorah o Gostgranitsah”. (30 Avgusta 2022). İnterfax, <https://www.interfax.ru/russia/859965> (Erişim: 22. 06. 2023)
- “MİD Rossiy: Format Minskoy Gruppy OBSE Otpravlen Na Svalku İstoriy”. (17 Fevralya 2023). Report, <https://report.az/ru/karabakh/zaharova-format-minskoj-gruppy-obse-otpravlen-na-svalku-istorii/> (Erişim: 06. 07. 2023)
- “Müdafie Nazirliyinin Melumatı”. (26 Mart 2022). Azərbaycan Müdafie Nazirliyi, <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-melumatı-39654.html> (Erişim: 18. 07. 2023)
- “Nagorno-Karabakh Statement By Jean-Yves Le Drian”. (10 November 2020). Minister for Europe and Foreign Affairs, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/azerbaijan/news/article/nagorno-karabakh-statement-by-jean-yves-le-drian-minister-for-europe-and> (Erişim: 19. 07. 2023)
- “No: 379/20, 23 Oktyabr Tarixinde Harici İşler Naziri Ceyhun Bayramovun ABŞ Kongresinin Nümayendeler Palatasının Spikeri Nancy Pelosi ile Görüşü Baş Tutub”. (25 Oktyabr 2020). Azərbaycan Harici İşler Nazirliyi, <https://www.mfa.gov.az/az/news/no37920-23-oktyabr-tarixinde-xarici-isler-naziri-ceyhun-bayramovun-abs-kongresinin-numayendeler-palatasinin-spikeri-nensi-pelosi-ile-gorusu-bas-tutub> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “No: 413/22, Azərbaycan Respublikası Harici İşler Nazirliyinin Metbuat Hidmeti İdaresinin ABŞ Nümayendeler Palatasının Spikeri N. Pelosinin Ermenistana Seferi Zamanı Söyledikleri ile Bağlı Açıklaması”. (18 Sentyabr 2022). Azərbaycan Harici İşler Nazirliyi, <https://www.mfa.gov.az/az/news/no41322> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “No: 516/22, Fransa Senatında Azərbaycan Eleyhine Gebul Edilmiş Getnameye Dair Şerh”. (16 Noyabr 2022). Azərbaycan Harici İşler Nazirliyi, <https://www.mfa.gov.az/az/news/no51622> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “No: 524/21, Azərbaycan Respublikası Harici İşler Nazirliyinin Metbuat Hidmeti İdaresinin Fransanın İl-Dö, Frans Regionunun Prezidenti, Ölke Prezidentliyiye Namized Valeri Pekrezin Azərbaycan'ın Garabağ Bölgesine Ganunsuz Seferine Dair Melumatı”. (23 Dekabr 2021).

- Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi,
<https://www.mfa.gov.az/az/news/no52421> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “No:140/22, Azerbaycan Respublikası Harici İşler Nazirliyinin Metbuat Hidmeti İdaresinin Abş Dövlet Departamentinin Metbuat Hidmetinin Rehberinin Müavininin Açıklamasına Dair Şerhi”. (26 Mart 2022). Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi,
<https://www.mfa.gov.az/az/news/no14022> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “Pashinyan Obsudil Boy V Nagornom Karabahe S Makronom”. (27 Sentyabrya 2020). RBC,
<https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5f70d6f89a7947792e234cc4> (Erişim: 10. 08. 2023)
- “Paşinyan: Dlya Nas Stalo Yasno Çto Borba Bolşe Ne İmeyet Smısla, Kogda Pal Şuşı”. (13 Noyabrya 2020). Sputnik Armenia,
<https://ru.armeniasputnik.am/politics/20201113/25324263/Pashinyan-dlya-nas-stalo-yasno-chto-borba-bolshe-ne-imeet-smysla-kogda-pal-shushi.html> (Erişim: 28. 07. 2023)
- “Peskov: Kreml Pozitivno Otnositsya K Resheniyu Baku İ Yerevana Nachat Mirniye Peregovori”. (7 Aprelya 2022). Life, <https://life.ru/p/1485111> (Erişim: 14. 08. 2023)
- “Prezident: Pragadaki Görüşden Sonra Fransa Prezidenti Tehqiramiz, Gebulolunmaz, Yalan ve Tehribat Harakterli Beyanatlarla Çıhış Etdi”. (14 Oktyabr 2022). Apa, <https://apa.az/az/resmi-xeber/prezident-praqadaki-gorusden-sonra-fransa-prezidenti-tehqiramiz-qebulolunmaz-yalan-ve-texribat-xarakterli-beyanatlarda-cixis-etdi-727441> (Erişim: 21. 07. 2023)
- “Prezidenti Rossiy, Şşa i Frantsiy Prinyali Zayavleniye Po Situatsiy V Nagornom Karabahe”. (1 Oktyabrya 2020). Tass,
<https://tass.ru/politika/9603003> (Erişim: 10. 08. 2023)
- “Proposition de résolution en application de l'article 34-1 de la Constitution, portant sur la nécessité de reconnaître la République du Haut-Karabagh”. (25 Novembre 2020). Un Site Au Service Des Citoyens,
<http://www.senat.fr/leg/tas20-026.html> (Erişim: 27. 08. 2023)
- “Putin Priglasil Aliyeva i Paşinyana V Rossiya Na Trehstoronniye Peregovori”. (24 Oktyabrya 2022). Vedomosti,
<https://www.vedomosti.ru/politics/news/2022/10/24/947154-mid-putin-priglasil-alieva-pashinyana-rossiyu-na-trehstoronnie-peregovori> (Erişim: 22. 07. 2023)
- “RÉSOLUTION visant à appliquer des sanctions à l'encontre de l'Azerbaïdjan et exiger son retrait immédiat du territoire arménien, à faire respecter l'accord de cessez-le-feu du 9 novembre 2020, et favoriser toute initiative visant à établir une paix durable entre les deux pays”. (15

- Novembre 2022). Un Site Au Service Des Citoyens, <http://www.senat.fr/leg/tas22-019.pdf> (Erişim: 15. 08. 2023)
- “Situation in Nagorno-Karabakh”. 7 November 2020. (7 November 2020). Ministere De L’europe Et Des Affaires Etrangeres, https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/azerbaijan/news/article/situation-in-nagorno-karabakh-7-nov-2020?debut_ssra=20&page_courante=3#pagination_ssra (Erişim: 17. 08. 2023)
- “Sşa Predlojili Vvesti V Karabah Mirotvortsev İz Skandinavii”. (1 Noyabrya 2020). İzvestiya, <https://iz.ru/1081272/2020-11-01/ssha-predlozhili-vvesti-v-karabakh-mirotvortcev-iz-skandinavii> (Erişim: 17. 07. 2023)
- “Sşa Prizvali RF Proyasnit Rol Turtsiy v Soglaşeniy Po Karabahu”. (17 Noyabrya 2020). Argumenti i Fakti, https://aif.ru/politics/world/ssha_prizvali_rf_proyasnit_rol_turcii_v_soglaşenii_po_karabahu (Erişim: 20. 08. 2023)
- “Sşa Prokommentirovali Obostreniye Konflikta V Nagornom Karabahe”. (29 Sentyabrya 2020). Argumenti i Fakti, https://aif.ru/politics/world/ssha_prokommentirovali_obostrenie_conflikta_v_nagornom_karabahe (01. 09. 2023)
- “Sřa Zayavili Čto Gluboko Obespokoeni Peremesheniyem Voysk Azerbaydjana V Nagornom Karabahe”. (25 Marta 2022). Tass, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/14190097> (Eriřim: 20. 08. 2023)
- “şuşa Bele Azad Olundu: Teferruatlar”. (9 Noyabr 2020). Milli, <https://news.milli.az/politics/895827.html> (Erişim: 11. 08. 2023)
- “Tramp Pohvalil Armyan Za Patriotizm İ Deloviye Kaçestva”. (19 Oktyabrya 2020). İnterfax, <https://www.interfax.ru/world/732104> (Erişim: 28. 08. 2023)
- “Tramp Zayavil Chto Legko Dobyetsya Mirnogo Uregulirovaniya Mejdu Armeniyey İ Azerbaydjanom”. (25 Oktyabrya 2020). Tass, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9812655> (Erişim: 14. 07. 2023)
- “Trump O Voyne v Karabahe”. (28 Sentyabrya 2020). Haqqın, <https://haqqin.az/news/190443> (Erişim: 19. 08. 2023)
- “V Gosdepe Zayavili o “Riske Destabilizatsiy” v Karabahe İz-za Rossiy”. (16 Dekabrya 2020). Moskovskiy Komsomolets, <https://www.mk.ru/politics/2020/12/16/v-gosdepe-zayavili-o-riske-destabilizacii-v-karabakhe-izza-rossii.html> (Erişim: 01. 09. 2023)
- “V Novo-Ogarevo Nachalas Vstrecha Putina İ Pashinyana”. (19 Aprelya 2022). RBK,

<https://www.rbc.ru/rbcfreenews/625eba689a7947332fe95c88>
(Erişim: 01. 09. 2023)

“V Tsentre Yerevana Prohodit Mnogotisyachnyy Miting V Podderjku Nepriznannoy NKR”. (5 Aprelya 2022). Ria Novosti,
<https://ria.ru/20220405/miting-1781969205.html> (Erişim: 25. 08. 2023)

“Zaharova Zayavila o Vmeşateltstve ES v Armyano-Azerbaydjanskoye Uregulirovaniye”. (11 Oktyabrya 2022). Ria Novosti,
<https://ria.ru/20221011/mid-1823174624.html> (Erişim: 13. 08. 2023)

Aliyev, İ. (1989). Nagornyy Karabah: İstoriya, Faktı, Sobitiya, Baku: İzdatelstvo Elm.

Azerbaycan Ordusu, 11 Noyabr (Kasım) 2020, s. 6.

Azerbaycan Ordusu, 11 Oktyabr (Ekim) 2020, s. 2.

Azerbaycan Ordusu, 6 Oktyabr (Ekim) 2020, s. 3.

Azerbaycan Tarihi: 1900-1920-ci İller. (2008). Cilt 5, Bakü: Elm Neşriyyatı.

Azerbaycan, 07 Aprel (Nisan) 2022, s. 1.

Azerbaycan, 11 Dekabr (Aralık) 2020, s. 10.

Azerbaycan, 12 Yanvar (Ocak) 2021, s. 2.

Azerbaycan, 15 Dekabr (Aralık) 2021, s. 1.

Azerbaycan, 16 Dekabr (Aralık) 2021, s. 2.

Azerbaycan, 16 Oktyabr (Ekim) 2020, s. 3.

Azerbaycan, 2 Sentyabr (Eylül) 2022, s. 6.

Azerbaycan, 25 May (Mayıs) 2022, s. 1.

Azerbaycan, 26 Fevral (Şubat) 2021, s. 6.

Azerbaycan, 30 İyun (Haziran) 2021, s. 2.

Azerbaycan, 4 Oktyabr (Ekim) 2020, s. 1-2.

Azerbaycan, 5 Fevral (Şubat) 2022, s. 3.

Azerbaycan, 8 Aprel (Nisan) 2022, s. 1-2.

Cory, W. ve Andrew, S. B. (2021). Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict, CRS Report, Congressional Research Service.

Czahor, R. (2017). The Nagorno-Karabakh Conflict As A Specific Example Of Assymmetric Conflict, Jorunal Of Science Of The Military Academy Of Land Forces, Volume 49, Number 3 (185), s. 17-31.

Eliyarlı, S. (2009). Azerbaycan Tarihi: Uzag Keçmişden 1870'ci İle Geder, Bakü: Çırag Neşriyyatı.

- Ergan, U. (2021). "Güney Kafkasya'da "3 artı 3" Formülü", *Hürriyet*, 30 Ocak 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/guney-kafkasyada-3-arti-3-formulu-41728245> (Erişim: 12. 06. 2023)
- Erozbek, D. (2022). "Pashinyan İsklyuçil Podpisaniye Mirnogo Dogovora S Azerbaydjanom Bes Obsujdeniya S Karabahom", *Kommersant*, 22 Aprely 2022, <https://www.kommersant.ru/doc/5326149> (Erişim: 10. 06. 2023)
- İmanov, R. (2006). *Gondarma Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Yaranması Tarihinden*, Bakü: AZTU'nun Matbaası.
- İşyar, Ö. G. (2020). *Dağlık Karabağ Sorunu: Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri*, Bursa: Dora Yayınevi.
- Kerimov, R. (2022). "Azerbaydjanskiye Pograniçniki Zaderjali Armyanskogo Diversanta", *İnterfax*, 24 Aprely 2022, <http://interfax.az/view/865451> (Erişim: 18. 06. 2023)
- King, L. (2020). "Tiny Ethnic Armenian Enclave May Spark a Wider Conflict", *Los Angeles Times*, 29 September 2020, <https://www.latimes.com/world-nation/story/2020-09-29/tensions-mount-armenia-azerbaijan-continue-fighting> (Erişim: 18. 06. 2023)
- Kurban, V. ve Çimen, N. (2020). "Tarihi ve Güncel Boyutlarıyla Karabağ", *ULİSA* 12, Sayı 8, s. 20-33.
- Kusov, O. (2021). "3+3 Regionalniye İgroki Reshayut Klyucheviye Problemi Yujnogo Kavkaza", *News*, 10 Dekabrya 2021, <https://news.ru/cis/3-3-regionalnye-igroki-reshayut-klyuchevye-problemy-yuzhnogo-kavkaza/> (Erişim: 22. 06. 2023)
- Larina, A. (2022). "Pashinyan Soobshil o Dostijeniye Okonchatelnogo Soglasiya Po Karabahu S Moskvoy", *Kommersant*, 20 Aprely 2022, <https://www.kommersant.ru/doc/5317475> (Erişim: 22. 06. 2023)
- Maksimova, K. (2022). "V Kremle Rasskazali O Podgotovke Vstreçi Putina, Paşinyana i Aliyeva v Soçi", *Gazeta*, 26 Oktyabrya 2022, <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/10/26/18884371.shtml> (Erişim: 16. 06. 2023)
- Mustafazade, T. (2010). *Garabağ Hanlığı*, Bakü: Sabah Yayınları.
- Nuriyeva, İ. (2019). *Azerbaycan Tarihi (En Gedim Zamanlardan XXI. Esrin Evvellerinedek)*, Bakü: Mütercim Neşriyyatı.
- Özdaşlı, E. (2021). "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 7, Giresun, s. 51-83.
- Özsoy, B. ve Aydemir Baş, F. B. (2022). "Küresel Çözumsuzlükten Vatan Muharebesine: Dağlık Karabağ'da Minsk Grubu'nun Rolü Üzerine Bir

- Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13 (33), s. 143-160.
- Özyılmaz, E. V. (2013). “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), s. 191-208.
- Polovinin, İ. (2022). “Popıtka Smenit Vlast Pod Sousom Karabaha: Smojet Li Armyanskaya Oppozitsiya Ubrat Pashinyana”, Gazeta, 18 Aprelya 2022, <https://www.gazeta.ru/politics/2022/04/18/14747972.shtml> (Erişim: 18. 08. 2023)
- Poyraz, M. (2020). Kafkasya'nın Kudüs'ü Karabağ, Ankara: SR Yayınevi.
- Recebli, G. (2013). Azerbaycan Tarihi: Oçerkler, Bakü: Elm ve Tehsil Yayınları.
- Rossiyskaya Gazeta, 24 Dekabrya (Aralık) 1991, s. 1.
- Sadıgov, R. (2020a). “Güney Kafkasya'da Yeniden Tırmanan Gerginlik: Karabağ Çatışmalarında 3. Safha”, Fikirturu, 29 Eylül 2020, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/guney-kafkasyada-yeniden-tirmanan-gerginlik-karabag-catismalarinda-3-safha/> (Erişim: 28. 08. 2023)
- Sadıgov, R. (2020b). “Karabağ Mutabakatı: Silahlı Çözümde Siyasi Çözüm”, Fikirturu, 11 Kasım 2020, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/karabag-mutabakati-silahli-cozumden-siyasi-cozume/> (Erişim: 28. 08. 2023)
- Sadıgov, R. (2021a). “1918-1920 Yıllarında Karabağ'da Ermeni İsyanları: Azerbaycan Hükümetinin Toprak Bütünlüğünü Sağlamak İçin İsyancılara Karşı Mücadelesi”, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), s. 1-17.
- Sadıgov, R. (2021b). “İkinci Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu”, Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya, Editör: Vefa Kurban, Seçil Öraz Beşikçi, Recep Efe Çoban, İzmir: İksad Yayınları, s. 423-480.
- Sadıgov, R. (2021c). “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ABD ve AB ile İlişkileri (1991-2021)”, Türkiye Günlüğü, Sayı 146, Ankara, s. 132-143.
- Sadık, R. (2021). “Karabağ'da Ateşkesin 1. Yılı: İşbirliği ve Fırsatlara Açık Yeni Jeopolitik Denklem”, Fikirturu, 8 Kasım 2021, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/karabagda-ateskesin-1-yili-isbirligi-ve-firsatlara-acik-yeni-jeopolitik-denklemler/> (Erişim: 28. 08. 2023)
- Sadık, R. (2022a). Kısa Azerbaycan Tarihi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sadık, R. (2022b). “Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Kafkasya'da Kalemle Atılan İmza Tetikle Bozulur mu?”, Fikirturu, 14 Eylül 2022, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/azerbaycan-ermenistan-catismasi-kafkasyada-kalemle-atilan-imza-tetikle-bozulur-mu/> (Erişim: 28. 08. 2023)

- Sarıahmetoğlu, N. (2011). Karabağ, İstanbul: İQ Sanat Yayıncılık.
- Sarıkaya Y. ve Aslanlı A. (2021). Karabakh: From Conflict To Resolution, (Ed: M. Ataman, F. Pirinççi), Ankara: Seta Publications
- Sarıkaya, Y. (2020). "Azerbaycan Ermenistan Çatışmasında Son Cephe: Tovuz", TASAV: Dış Politika Ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, s. 1-10.
- Sarıkaya, Y. (2021). "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), s. 84-103.
- Ses, 24 May (Mayıs) 2022, s. 2.
- Ses, 24 May (Mayıs) 2022, s. 2.
- Ses, 30 Mart 2022, s. 3.
- Svante E. C. (1999). The Nagorno-Karabakh Conflict, Report No. 46, Upsala University, Department of East European Studies.
- Şavrov, N. (1911). Novaya Ugroza Rosskomu Delu V Zakavkazye, Sankt Peterburg: Tipografiya Redaksiy Periodičeskih İzdaniy Ministerstva Finansov.
- Şerg, 1 Noyabr (Kasım) 2022, s. 1-2.
- Şerg, 1 Sentyabr (Eylül) 2022, s. 2.
- Şerg, 15 Yanvar (Ocak) 2021, s. 3.
- Şerg, 17 Dekabr (Aralık) 2021, s. 1, 3.
- Şerg, 17 Noyabr (Kasım) 2021, s. 2.
- Şerg, 19 İyul (Temmuz) 2022, s. 4.
- Şerg, 2 Noyabr (Kasım) 2022, s. 5.
- Şerg, 20 Mart 2021, s. 4.
- Şerg, 27 Noyabr (Kasım) 2021, s. 2.
- Şerg, 6 Sentyabr (Eylül) 2022, s. 1.
- Şerg, 8 Fevral (Şubat) 2022, s. 2.
- Şerg, 9 Fevral (Şubat) 2022, s. 3.
- Veliyev, C. (2022). "Azerbaycan ve Ermenistan Nihai Barış İçin Önemli Adımlar Attı", AA, 8 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/azerbaycan-ve-ermenistan-nihai-baris-icin-onemli-adimlar-atti/2558506> (Erişim: 22. 08. 2023)
- Waal de, Th. (2014). Karabağ: Barış ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan, İstanbul: Hrant Dink Yayınları.
- Yeni Azerbaycan, 4 Avgust (Ağustos) 2022, s. 3.
- Yeni Azerbaycan, 6 Avgust (Ağustos) 2022, s. 2.

- Yorul, Ö. (2022). "ABD Dışişleri Bakanlığı: '(Azerbaycan-Ermenistan) Dışişleri bakanları müzakereleri hızlandırma konusunda anlaştilar", İHA, 11 Kasım 2022, <https://www.ih.com.tr/haber-abd-disisleri-bakanligi-azerbaycan-ermenistan-disisleri-bakanlari-muzakereleri-hizlandirma-konusunda-anlastilar-1118686/> (Erişim: 16. 08. 2023)
- Yüksel, C. ve Yüce H. (2022). "Uluslararası Hukuk Açısından Dağlık Karabağ Sorunu ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nı Sona Erdiren Ateşkes Anlaşması", İstanbul Hukuk Mecmuası, 80 (3), s. 1021-1065.